

Vesnické zázemí středověké Nové Plzně

PAVEL VAŘEKA – PETR ROŽMBERSKÝ – LUKÁŠ HOLATA – ZDEŇKA SCHEJBALOVÁ

Abstrakt: Příspěvek se zaměřuje na vesnické osídlení v nejbližším zázemí Plzně v pozdním středověku (území okresu Plzeň-město). Podává rekonstrukci sídelní sítě, majetkové držby, sleduje topografii, charakter sídel a podobu kulturní krajiny v zázemí města. Samostatná pozornost je věnována procesu pustnutí sídel v průběhu 15. století a výzkumu zaniklých vsí na sledovaném území.

Klíčová slova: Osídlení – vesnické zázemí středověkého města – vesnice – pozdní středověk.

Rural Hinterland of Nová Plzeň in the Middle Ages

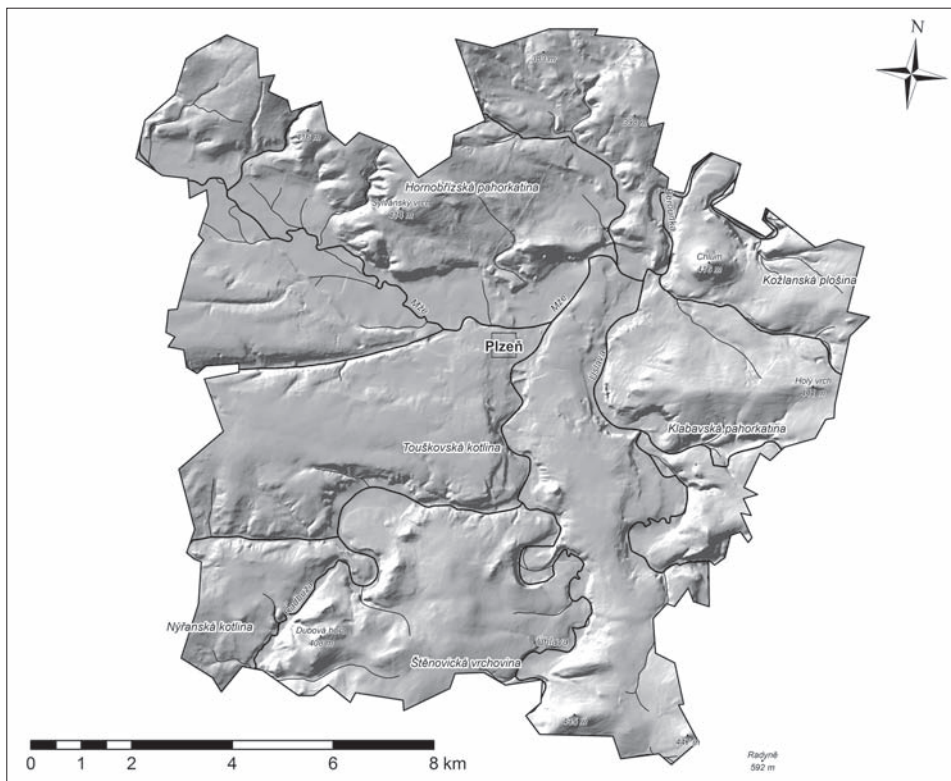
Abstract: This contribution discusses a rural settlement in close proximity to Plzeň (now the Plzeň-město district cadastral zone) in the late Middle Ages. It presents a reconstruction of the settlement network and property holdings, its topography, the character of its buildings and of the surrounding landscape. Attention is also paid to the process of the decline of these settlements in the course of the 15th century and to research into deserted villages on the territory.

Key words: Settlement – rural hinterland of medieval towns – village – late Middle Ages.

1. Úvod

Plzeň se řadí k největším českým královským městům pozdního středověku a časného novověku a její význam podtrhuje poloha na klíčové dálkové komunikaci. Plzeň se zároveň stala jedním z prvních průmyslových center v českých zemích a rychlý industriální rozvoj i těžba začaly záhy měnit původní venkovský ráz krajiny kolem města. Již od 19. století se staly předmětem badatelského zájmu historické památky v okolí Plzně, z nichž řada byla zničena v důsledku překotného růstu městské aglomerace a průmyslových provozů. Dnešní výzkum může navázat na rozvinuté regionální bádání, které se kromě historické topografie okolí Plzně věnovalo zejména opevněným sídlům a zaniklým vsím na sledovaném území. Pozornost archeologického bádání již před více než sto lety poutaly raně středověké památky. Díky aktivitám pracovníků Západočeského muzea a v poslední době také dalších institucí se postupně rozšiřuje počet lokalit, jejichž odkryv byl vyvolán nejrůznějšími stavebními aktivitami a prohlubuje tak poznání středověkého osídlení. Kromě prostoru historických předměstí se předstihové a záchranné výzkumy zaměřily na raně středověké lokality v okolí města a v několika případech se podařilo zachytit také vrcholně a pozdně středověké situace v intravilánech předměstských vsí. Před několika lety se výzkumy dotkly rovněž zaniklých vesnických sídel na území města. Historické bádání se věnovalo studiu plzeňských předměstí a vsí v držbě města, ale také sídelnímu kontextu městské lokace. K poznání podoby historických vsí na území Plzně významně přispěly stavebně historické výzkumy, které odhalily pozdně gotická jádra usedlostí, z nichž mnohé již ustoupily moderní výstavbě (viz níže).

V souvislosti s výzkumem středověkého a novověkého osídlení realizovaného katedrou archeologie Západočeské univerzity se v rámci semináře archeologie středověku a novověku zaměřujeme od roku 2007 také na okolí západočeské metropole. V první etapě byla věnována pozornost území okresu Plzeň-město (v rozsahu do roku 2007, poté byl okres rozšířen), představujícímu nejbližší zázemí středověkého města (do vzdálenosti 5–6 km), a výsledky tohoto výzkumu jsou prezentovány v předkládaném příspěvku. V druhé etapě bude území rozšířeno do vzdálenosti 10 km od historického jádra. Výzkum se zaměřuje na studium topografie osídlení v zázemí města, rozbor majetkové držby, sídelní struktury a jejího vztahu k pozdně středověkému městu. Samostatnou pozornost věnujeme procesu pustnutí vesnických sídel v 15. století. Výzkumem testujeme předpoklad výrazného postižení zázemí města v důsledku válečných událostí zachycených psanými prameny a snažíme se postihnout

Obr. 1. Území okresu Plzeň-město. Reliéf. Mapa L. Holata.

Abb. 1. Gebiet des Bezirks Pilsen-Stadt. Reliefkarte L. Holata.

další příčiny redukce sídelní sítě v tomto období. Zároveň představuje okolí velkého královského města srovnávací území pro studium středověkého osídlení v sousedních oblastech (Rokycansko, jižní Plzeňsko), které postrádají centrální lokalitu nadregionálního významu.

Dosavadní poznatky archeologického bádání, historické prameny a některé parametry přírodního prostředí byly zpracovány prostřednictvím relační databáze a prostorová data zobrazena v geografických informačních systémech. Jako podklad posloužily digitalizované mapy 1 : 10 000. V prostředí GIS rekonstruujeme sídelní síť ve sledovaném období, zkoumáme prostorové vztahy jednotlivých lokalit a sledujeme proměny sídelní struktury (zejména zanikání sídel na sklonku středověku). Terénní výzkum se zaměřil na zaniklou ves Borek na severním okraji okresu, kde byl kromě nedestruktivního výzkumu realizován také dílčí odkryv zaměřený na poznání podoby vesnické usedlosti v zázemí města.

2. Přírodní podmínky

Území původního okresu Plzeň-město (do roku 2007) zahrnovalo celkem 23 katastrálních území o rozloze 138 km² (Územně identifikační registr ČR). Nadmořské výšky se pohybují od 290 m (poslední kontakt Berounky s hranicí okresu) do 447,5 m (bezejmenný vrchol v jihovýchodním cípu okresu). Území se rozkládá kolem soutoků čtyř významných západočeských řek – Úslavy, Úhlavy, Radbuzy a Mže –, které následně tvoří Berounku (na území města se nadále nazývá Mže). Střední a západní část okresu formuje Touškovská kotlina a společně s malým výběžkem Nýřanské kotliny na jihozápadě ji charakterizují široce rozevřená údolí s výraznými nivami a říčními terasami (Demek a kol. 1987). V prostoru současné Plzně byly však původní terasy zarovnané a vytvořil se plochý terén. Poznání původního reliéfu, jeho proměn a vztahu k osídlení však vzhledem k absenci takto orientovaného soustavného

výzkumu v Plzni postrádáme. Ze tří stran tuto sníženou oblast obklopuje výše položená krajina. Na severním až východním okraji se rozprostírá členitá oblast Hornobřízské pahorkatiny s reliéfem rozsáhlých rozvodnicích hřbetů, Kozlanské plošiny a Klabavské pahorkatiny, které jsou charakterizovány erozně, respektive strukturně denudačním reliéfem. Jižní část pak zaujímá plochá Štěnovická vrchovina se strukturně denudačním reliéfem s výraznými suky a hřbety (Demek a kol. 1987).

Geologické podloží zejména podél Mže, Radbuzy a jejich soutoku, stejně jako mezi Úhlavou a Úslavou, představují kvartérní sedimenty (hlíny, spraše, písky, šterky), většinu severozápadní poloviny území tvoří permokarbonské horniny (pískovce, slepence, jílovce), na opačné jihovýchodní straně převládají proterozoické horniny assyntsky zvrásněné (břidlice, fylity, svory až pararuly). V jihozápadní a severovýchodní části se omezeně setkáváme ještě s vulkanickými horninami zčásti metamorfovanými (amfibolity, diabasy, melafyry, porfyry), které jsou v západní části doplněny terciárními horninami (písky, jíly; Čepek a kol. 1961; Fusán–Kodym–Matějka 1993). Většinu půdního pokryvu, vzhledem k dnešnímu rozsahu města Plzně ve střední části území, pokrývají lidskou činností výrazně ovlivněné či uměle vytvořené antropozemě. Okraje okresu z větší části tvoří nepříliš zemědělsky hodnotné typy půd. V jihozápadní až severovýchodní části převládají kambizemě, v jižní a jihovýchodní části luvizemě a na východním okraji nacházíme pseudogleje, velice omezeně se v severozápadní a jihozápadní části podél menších toků vyskytují gleje. Zemědělsky hodnotnější fluvizemě lemují větší vodní toky a nepříliš rozsáhlé plochy úrodných hnědozemí pokrývají území na západě mezi Mží a Vejprnickým potokem a na jihu mezi Radbuzou a Úhlavou, ke které přiléhají (Tomášek 1995; 2000). Vyšší úrodnost těchto oblastí včetně území města Plzně odráží i bonitní stupně tereziánského katastru, který jim přiřazuje hodnoty 2–4, zbylé oblasti jsou oceněny hodnotami 5–7 (Tereziánský katastr III).

Klimaticky zkoumané území spadá do mírně teplé oblasti. Většina území patří do oblasti MT11, jen nevelká část na severovýchodě náleží do srážkově nepatrně vydatnější oblasti MT10; obě jsou charakterizovány 40 až 50 letními dny, 110 až 130 mrazovými dny, průměrnou teplotou v lednu -2 až -3°C , průměrnou teplotou v červenci 17 až 18°C (Quitt 1971).

Rekonstrukční geobotanická mapa klade podél větších vodních toků luhy a olšiny, ke kterým přiléhají zejména na severu od Mže a u soutoku Radbuzy s Úhlavou subxerofilní doubravy, v jižní až východní části území převládají dubohabrové háje a nejvíce jsou zastoupeny, zejména v jihozápadní až severovýchodní části včetně jádra dnešní Plzně, acidofilní doubravy (Mikyška 1968; 1969; Neuhäuslová a kol. 1998; Neuhäuslová–Moravec 1997).

3. Středověké osídlení před založením Plzně

Dosud značně torzovitě archeologické doklady raně a vrcholně středověkého osídlení z území dnešní Plzně svědčí o nevyrovnaných výzkumných aktivitách v minulosti, ale odrážejí zřejmě také velkou míru zásahů do původního reliéfu v souvislosti se stavebním a průmyslovým rozvojem aglomerace ve druhé polovině 19. a ve 20. století. Můžeme také předpokládat, že množství archeologických situací překryly nivní sedimenty řek v plzeňské kotlině.

Nejstarší raně středověké sídelní aktivity jsou kladeny již do 7. a 8. století¹ a postupně se rozšiřují doklady sídlišť od středohradištního období až do 13. století. Kromě nálezů z prostoru pozdějšího středověkého města² zjišťujeme stopy dalších předlokačních sídelních areálů v jeho nejbližším okolí. Jedná se o prostor severně od městského jádra za řekou Mží³ a další sídliště dokládají nálezy v Černicích (Beneš–Břicháček 1977), Doubravce u kostela sv. Jiří (Metlička 2005, 160), v Křimicích (Vencl 1968; Zelenka 2006, 80), Liticích (Sokol 2001, 229), Malesicích (Metlička 2005, 160) a Radčicích (Metlička 2005, 160).

¹ Výzkum v blízkosti Karlovarské ul. (Metlička 2005a, 160), snad též nálezy v Sadech 5. května (Metlička 2005a, 160–161).

² Ve Veleslavínově ul. (Nováček 1996, 75–76), v areálu františkánského kláštera (Nováček 1996, 78) a možná i v Sadech 5. května (Metlička 2005a, 160–161; Nováček 1996, 75–76).

³ Plzeň, Karlovarská ul. – Kaufland (Metlička 2005, 158).

Raně středověké hradiště, které bylo předmětem zájmu badatelů již od 19. století (např. Šnajdr 1893, 489–493), se nachází u Bukovce v poloze Holý vrch. Dvojdílná dispozice situovaná na ostrožně nad levým břehem Berounky dosahuje plochy více než 4 ha a je datována do konce 8.–9. století (Bašta–Baštová 1988, 12; Beneš 1979; Čtverák–Lutovský–Slabina–Smejtek 2003, 48). Nově byla objevena další výšinná opevněná poloha řazená do raného středověku. Jedná se o malé jednodílné ostrožné hradiště v lese V Jamách v blízkosti Radčic, které chránil šíjový příkop s valem a část obvodové fortifikace (Metlička 2005a, 232).

Plochá řadová pohřebiště registrujeme na pěti katastrálních územích dnešní Plzně: v Doubravce u kostela sv. Jiří, na Slovanech na úpatí vrchu Homolka a v blízkosti bývalých obcí Litice, Křimice a Radčice (celkem ve čtyřech polohách). Na základě nálezů z hrobové výbavy (esovité záušnice, skleněné korálky, keramické nádoby) je možno pohřebiště zařadit do mladohradištního období s přesahem do konce středohradištního období (Litice, Radčice; Schejbalová 2011, 34–35). Možné raně středověké mohyly v Dýšině a Nové Hospodě nebyly potvrzeny (Dobová 1990, 29–31; Sokol 2001, 229).

Raně středověké osídlení zaujalo oblasti podél řek do nadmořské výšky obvykle nepřekračující 330 m s nejúrodnějšími půdami. V dominantních polohách s dalekým výhledem nebo na terasách či zvýšeninách nad řekami byla situována plochá kostrová pohřebiště. Ve dvou případech zaujaly ostrožny hradiště, ovšem stav jejich poznání neumožňuje přesnější stanovení jejich funkcí a úlohy v sídelní struktuře středohradištního období. V 10. století vzniká ve vzdálenosti 9 km od dnešního jádra Plzně přemyslovské hradiště ve Starém Plzenci s centrální funkcí a vazbou na dálkovou komunikaci evropského významu, které se nachází mimo sledované území (obr. 2).⁴

Nejstarší psaná zpráva z území okresu Plzeň-město se vztahuje k Liticím, kde je k roku 1216 připomínán Oldřich („*Vlricus de Lvotiz*“; CDB II, 113 č. 125). Stejně jako v případě Půty z Křimic, jmenovaného k letům 1251 a 1252 („*Potto de Crimic, Poto de Crimiz*“; RBM I, 586 č. 1263; RBM II, 1166 č. 2658), jsou oba šlechtici považováni za příslušníky Drslaviců (Sedláček 1905, 244). Ves Malesice se objevuje v predikátu Zdeslava, který směníl vsi v okolí s kladrubským klášteřem, což potvrdil panovník v roce 1239 („*Zdeslao de Malesich*“; CDB III/2, 289–295 č. 219). Je možné, že Zdeslav byl příslušníkem dalšího mocného rodu s erbem labutě, pozdějších Švamberků (Rožmberský 1995, 4). Kladrubskému klášteři náležela v této době zřejmě také ves Skvrňany jmenovaná v papežském potvrzení klášterního majetku v roce 1239 („*In Pilsen: ... Suquerene*“; RBM I, 455 č. 979). Klášter sv. Jiří na Pražském hradě držel Doudlevec při Radbuze, jmenované ve spuriu 13. století hlásícímu se do doby okolo roku 1227 („*In provincia Pilznensi: ... Dvdlebcih*“; CDB II, 422 č. 378). Majetkové pronikání chotěšovského kláštera do blízkosti Plzně po polovině 13. století dokládá získání dvou pozemků od panovníka v Doudlevcích („*in Duddlebech similiter duos mansos*“; RBM II, 202 č. 520) a jednoho v Malicích v roce 1266 („*in Malich unum mansum*“; CDB V/1, 703–705 č. 475).

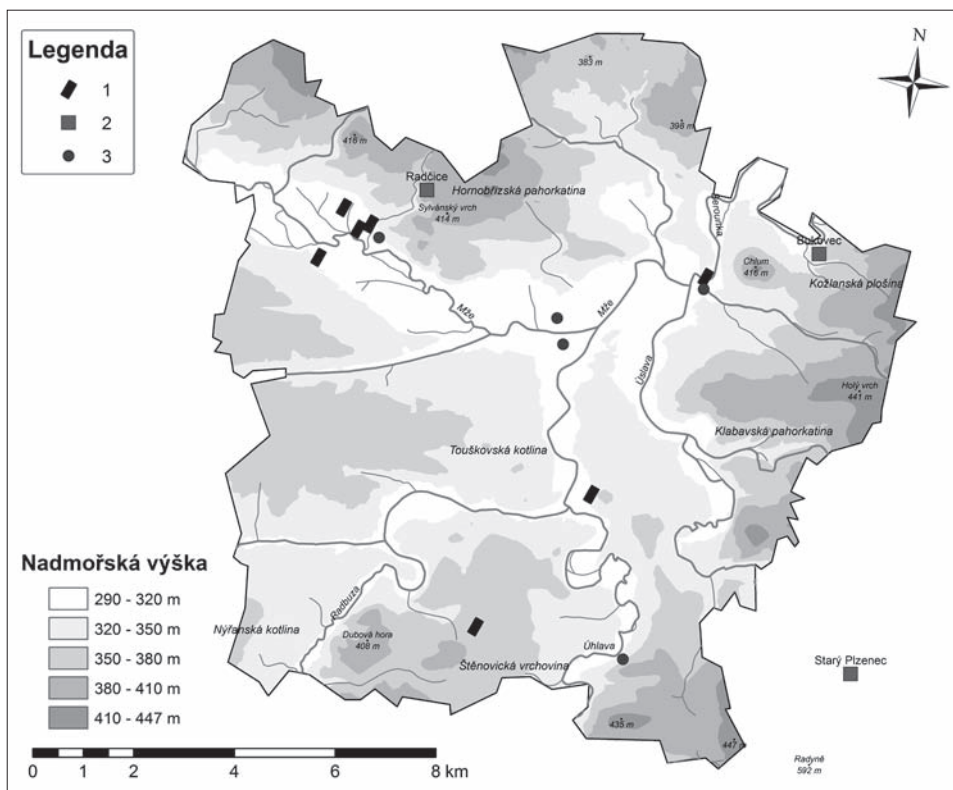
Vedle vsí zmiňovaných ve 13. století v písemných pramenech a raně středověkých sídlišt se sídelní kontinuitou do vrcholného středověku dokládají archeologické nálezy ze 13. století osídlení v Doubravce,⁵ Malicích a Záhoří.⁶ Nálezy keramiky umožňují zařadit do 13. století také počátky zaniklých vsí Borek (Rožmberský–Vařeka–Veselá 2007, 190), Roudná (Dudková 2008), „Zábělá“⁷ a snad též zaniklých Bukšic (Rožmberský 1985, 129).

⁴ Ke Starému Plzenci nověji Nováček 2006; Široký–Kodera–Nováček–Šormová 2003.

⁵ Kromě nálezů u kostela sv. Jiří u řeky, kde osídlení zřejmě pokračovalo až do 13. století (souhrnně Hajšman 2007b), pochází nález zahloubeného objektu z jádra mladší obce Doubravky (ul. U Panského dvora č. p. 1; Baštová–Metlička 1995, 247–248).

⁶ Závěr osídlení v prostoru mezi ulicemi Karlovarskou, Lochotínskou a Otýlie Beníškové, kde se předpokládá zaniklá ves Malice zmiňovaná k roku 1266 (viz výše), spadá do 12. a 13. století (Metlička 2005a, 160). Severně od kostela Všech svatých, prostoru předpokládané zaniklé vsi Záhoří (viz níže), byly zachyceny čtyři zahloubené objekty ze 13. století (Frýda 1978, 63).

⁷ Starší sídliště ze 13. století se nachází při hraně terasy nad Berounkou (Zábělá 1) a mladší zaniklá ves, jejíž počátky můžeme podle nálezů keramiky také klást již do 13. století, je položena výše, nedaleko prameniště bezejmenné vodoteče (Zábělá 2; Metlička–Uherský 2007).

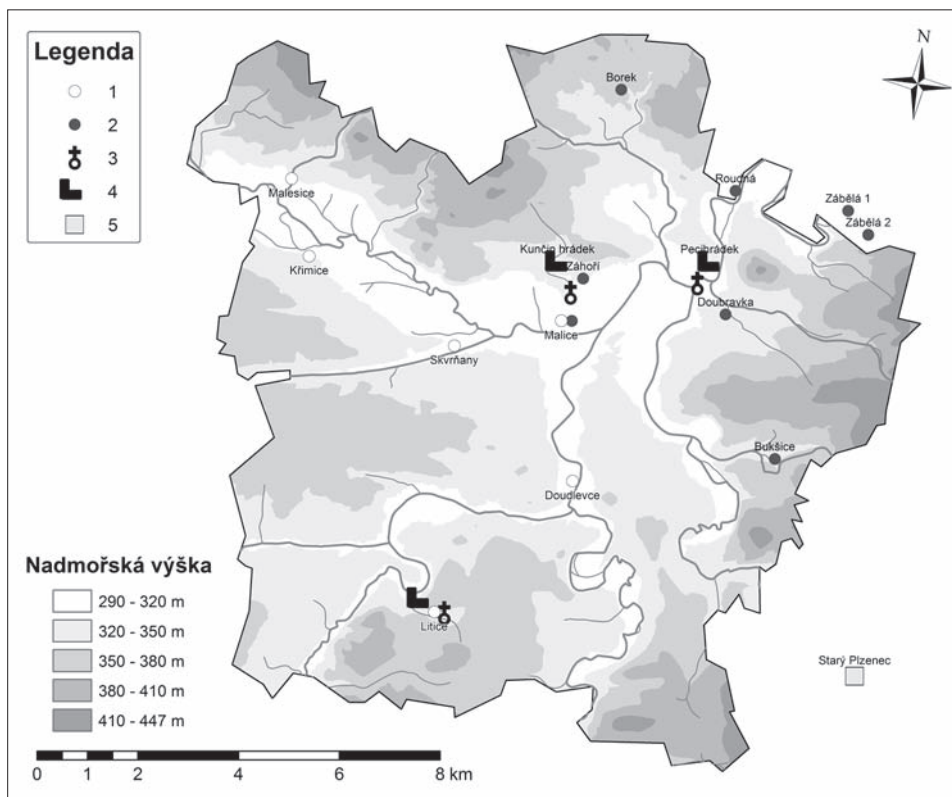

Obr. 2. Plzeň-město. Raně středověké osídlení. 1 – plochá pohřebiště; 2 – hradiště; 3 – sídliště. Mapa L. Holata a Z. Schejbalová. Abb. 2. Pilsen-Stadt. Frühmittelalterliche Besiedlung. 1 – flache Gräberfelder; 2 – Burgwall; 3 – Siedlungen. Karte L. Holata und Z. Schejbalová.

Před založením Nové Plzně existovaly na pojednávaném území tři kostely. Románský kostel sv. Jiří nad soutokem Mže a Úslavy (Merhautová 1971, 193–194), kostel Všech svatých na výšině severně od města (nejstarší fáze je zřejmě románská; Macháček 1992, 13) a kostel sv. Petra a Pavla v Liticích (románské architektonické články druhotně použity ve zdivu; Anderle 2006). Do 13. století jsou kromě hradu bergfritového typu dvojdielné dispozice v Liticích (Durdík 2000, 339–341; Novobilský–Rožmberský 2002) řazena také dvě menší opevněná sídla. Zatímco o podobě Kuncčina hrádku severně od města, který zcela zaniknul, nevíme nic (Rožmberský 1996), Pecihrádek položený na ostrožně nad soutokem Mže a Úslavy představuje tvrziště s umělým pahorkem a příkopem (Anderle 1992).

Předpokládáme, že sídelní síť vytvořená již v raném středověku s jednotlivými vesnickými sídly vázanými na údolí řek byla v průběhu 13. století stabilizována. Osídlení se v této době dále rozšířilo do zemědělsky méně výhodných poloh, kde archeologie dokumentuje nejstarší fáze později zaniklých vsí (Borek, Roudná). V Zábělě pravděpodobně došlo k posunu osídlení ze staršího sídliště nad Berouňkou do vyšší polohy u prameniště vodoteče.⁸ Ve třech případech zjišťujeme na sledovaném území sídelní areály se starou tradicí, které kromě vesnického osídlení tvořila sakrální stavba a nedaleko situované opevněné sídlo ve výrazné poloze (Kostelec, Litice, Malice-Záhoří). Zatímco osídlení plzeňské kotliny si ve 13. století uchovalo zemědělský,

⁸ Srov. Metlička–Uherský 2007, 136. Podobný posun můžeme hypoteticky předpokládat u Kostelce – Doubravky (viz níže) a analogii nabízí dvojice lokalit v plesí Chýlava (okr. Plzeň-jih), kde starší sídliště z mladší/střední (?) doby hradištní – 13. století nahradila výše položená ves, která zanikla v 15. věku (Švejnoha 2009; Vařeka 2009).

Obr. 3. Plzeň-město. Osídlení ve 13. století do založení Nové Plzně. 1 – vsi zmiňované v psaných pramenech; 2 – archeologické doklady vesnického osídlení; 3 – kostely; 4 – hrady a hrádky; 5 – městská lokace pod hradištěm ve Staré Plzni. Mapa L. Holata a P. Vařeka.

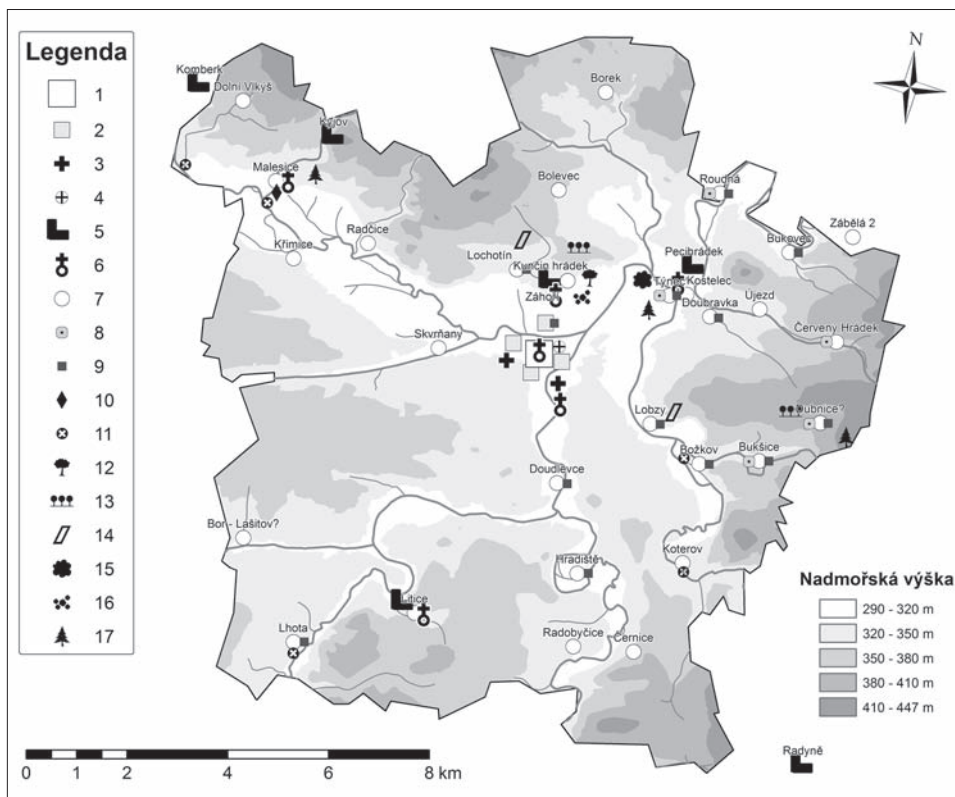
Abb. 3. Pilsen-Stadt. Besiedelung im 13. Jhd. bis zur Gründung von Neu Pilsen. 1 – in den schriftlichen Quellen erwähnte Dörfer; 2 – archäologische Belege einer Dorfbesiedelung; 3 – Kirchen; 4 – Burgen; 5 – Stadtllokation unterhalb des Burgwalls in Alt Pilsen. Karte L. Holata und P. Vařeka.

venkovský charakter, v levobřežní části staroplzeňské sídelní aglomerace se před rokem 1266 formuje vrcholně středověké město, jehož lokace je spojována s Přemyslem Otakarem II., ovšem jeho existence se uzavřela ještě před koncem 13. století (obr. 3).⁹

4. Vesnické zázemí Nové Plzně v předhusitském období

K založení Nové Plzně, ke kterému postrádáme přímou pramennou evidenci, došlo v rozmezí let 1288–1300 (nejpravděpodobněji v letech 1291–1295; srov. Listář I; Strnad 1894; Vojtíšek 1953; nově Nováček–Široký 2004). Pozemky, které byly panovníkem poskytnuty pro nové město, byly posléze přeměřeny, o čemž se dozvídáme z listiny z 28. prosince 1319, jíž král Jan Lucemburský daroval vyšehradskému proboštu Janovi (Volkovi) všechny pozemky při městě Plzni, které byly získány novým přeměřením, aby s nimi mohl nakládat podle své vůle (RBM III, 230–231 č. 550). Roku 1321 pak probošt Volek daroval 70 lánů u Plzně vyšehradské kapitule (RBM III, 284 č. 679). Privilegiem z roku 1320 pak stvrdil král Jan Lucemburský městu Nové Plzni (nejmenovaná) práva, které mělo od Václava II. Práví se v něm, že k městu přísluší 168 lánů, kterými bylo vysazeno, a ještě 10 lánů, které byly získány při novém měření. Z těchto 178 lánů (lán po 42 jitrech), má město ročně do královské komory platil z lánu po 28 groších, tedy všeho ročního platu 89 hřiven stříbra (po 56 groších), a to

⁹ K městské lokaci ve Staré Plzni a jejímu archeologickému poznání srov. Široký 2007; Široký–Nováček–Kaiser 2004.

Obř. 4. Plzeň-město. Osídlení ve 14. a na počátku 15. století. 1 – Nová Plzeň (založena zřejmě 1291–1295); 2 – předměstí; 3 – dominikánský a františkánský klášter ve městě; 4 – špitál s kaplí na předměstí; 5 – hrady a hrádky; 6 – kostely; 7 – vesnická sídla; 8 – tvrze; 9 – dvory; 10 – rychta; 11 – mlýny; 12 – sad; 13 – vinice; 14 – chmelnice; 15 rybníky; 16 – lom; 17 – lesy. Mapa L. Holata a P. Vařeka.

Abb. 4. Pilsen-Stadt. Besiedelung im 14. und zu Beginn des 15. Jhdts. 1 – Neu Pilsen (offenbar 1291–1295 gegründet); 2 – Vorstadt; 3 – Dominikaner und Franziskanerkloster in der Stadt; 4 – Spital mit Kapelle in der Vorstadt; 5 – Burgen; 6 – Kirchen; 7 – Dorfsitze; 8 – Festen; 9 – Höfe; 10 – Meierhof; 11 – Mühlen; 12 – Obstgarten; 13 – Weinberg; 14 – Hopfengarten; 15 – Fischteiche; 16 – Steinbruch; 17 – Wälder. Karte L. Holata und P. Vařeka.

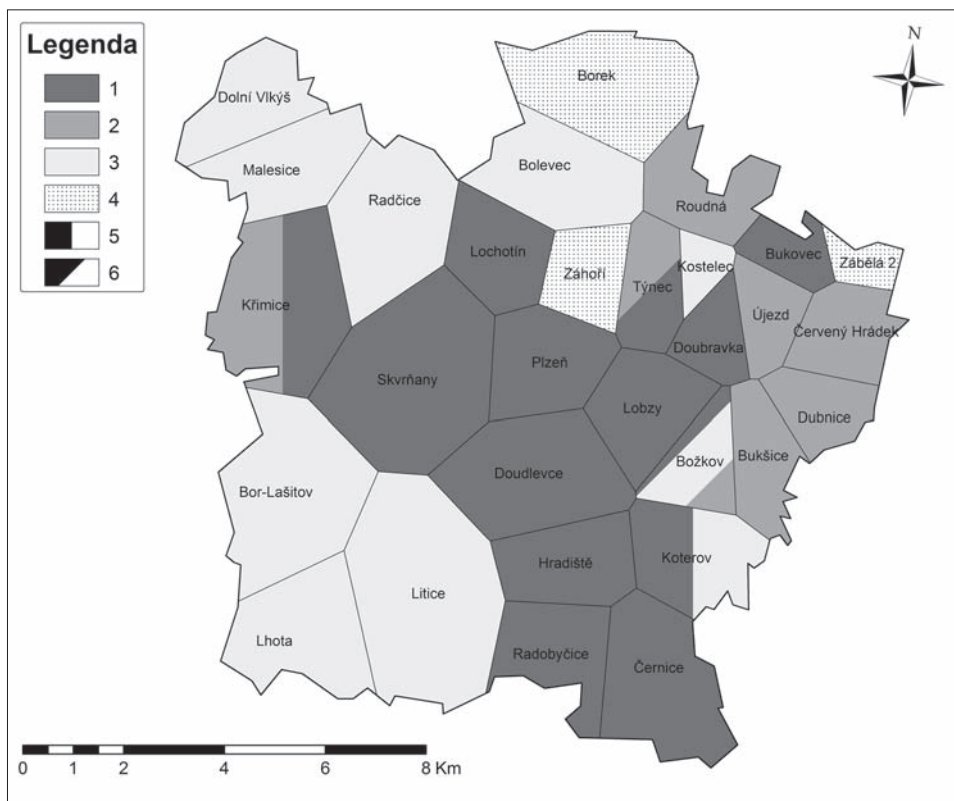
vždy na sv. Martina (Listář I, 8–9). Přeměřením by tedy bylo získáno celkem 80 lánů, z nichž jen deset bylo připojeno k Plzni.

Psané prameny, přibývající archeologická zjištění i ojedinělá torza zástavby poskytují informace o plzeňských předměstích v pozdním středověku. Předměstská zástavba se rozvíjela při všech stranách města, nejvýrazněji na východě (Rybáře mezi městským příkopem a mlýnskou strouhou, Špitálské předměstí se špitálem sv. Maří Magdalény na ostrově vymezeném Mlýnskou strouhou a Radbuzou, Pražské předměstí při Radbuze), na severu (Saské předměstí za Mží), západě (Skvrňanské předměstí) a jihu (Litické předměstí; srov. Anderle 2000; Bělohávek 1997; Karel–Křmář 2006, 209; Nováček–Široký 2004, 31–33).

Kromě šesti vsí zmiňovaných již ve 13. století¹⁰ se ve 14. a první polovině 15. století objevují zprávy o dalších 21 vsích situovaných na území okresu Plzeň-město.¹¹ Ziskáváme

¹⁰ Doudlevice, Křimice, Litice, Malesice, Malice, Skvrňany; viz výše.

¹¹ Bolevec, 1382 (LE II, 198); Bor, 1352 (Listář I, 82); Borek, 1454 (Listář I, 772); Božkov, 1338 (Listář I, 45–46); Bukovec, 1379 (Ein Bernaregister, 1, 4); Bukšice, 1327 (RBM III, 527); Černice, 1402 (Soudní akta, 171); Cervený Hrádek (Hrádek), 1408 (Sedláček 1905, 240; 1908, 269); Dolní Vlkyš, 1341 (RBM IV, 395–396); Doubravka, 1338 (Listář I, 45–46); Dubnice, 1377 (RT I, 451); Hradiště, 1395 (Listář I, 195–197); Koterov, 1369 (Listář I, 110–113); Lhota, 1320 (RBM III, 268); Lobzy (Ein Bernaregister, 2, 7); Lochotín, 1406 (Listář I, 238–241); Radčice, 1319 (Kočka 1932, 28); Radobyčice, 1418 (Bělohávek 1965a, 39); Roudná, 1321 (RBM IV, 830); Týnec, 1377 (Bělohávek 1985, 364; Listář I, 128–129); Ujezd, 1396 (Listář I, 110–113); Záhorský, 1381 (Listář I, 136).

Obr. 5. Plzeň-město. Majetková držba na počátku 15. století. 1 – město; měšťané; 2 – šlechta; 3 – církev; 4 – neznámé vlastnictví; 5 – přesun majetku; 6 – více majitelů. Mapa L. Holata a P. Vařeka.

Abb. 5. Pilsen-Stadt. Besitztümer zu Beginn des 15. Jhdts. 1 – Stadt, Bürger; 2 – Adel; 3 – Kirche; 4 – unbekannte Besitzer; 5 – Besitzverlagerung; 6 – mehrere Besitzer. Karte L. Holata und P. Vařeka.

tak zřejmě úplný obraz o nejbližším zázemí Plzně v předhusitském období. Z toho osm vsí zaniklo v 15. století (některá zřejmě již dříve), ostatní sídla existují kontinuálně až do současnosti nebo se proměnila v plzeňská předměstí.

Svědectví psaných pramenů ukazuje značnou rozdrobenost držby kolem Plzně ve 14. a na počátku 15. věku (obr. 5). Často se setkáváme s více majiteli jediné vesnice a zaznamenáváme také početné přesuny majetku. Několik vsí držela v pozdním středověku nižší šlechta (západně a východně od města) a kromě svobodných poplužních dvorů zmiňují prameny také menší opevněná sídla.¹² Páni z Litic vlastnili stejnojmennou ves s hradem a farním kostelem jižně od Plzně a vedle toho snad získali ves Bor (Lašitov), ovšem po polovině 14. století tento majetek prodávají (viz níže). Církevní držbu reprezentuje zboží čtyř klášterů a jedné kapituly. Pronikání velkých západočeských klášterů do nejbližšího okolí města na západní straně na úkor původně šlechtických majetků dokumentují prameny v průběhu 14. století. Radčice u Mže získali plaští cisterciáci¹³ a sousední Dolní Vlkyš a Malesice kladrubští benediktýni.¹⁴ Chotěšovské premonstrátky rozšířily svojí držbu

¹² Bukšice (zřejmě s tvrzí; Ein Bernaregister, 5), Dubnice s tvrzí (RT I, 451), Malesice do roku 1365 (Sedláček 1905, 248), Roudná s tvrzí (Sedláček 1905, 241), Újezd (Ein Bernaregister, 7). Majetky drobné šlechty předpokládáme také v Křimicích (Listář I, 156–159) a v části Božkova (Listář I, 2, 5).

¹³ Radčice od roku 1319 (Kočka 1932, 28).

¹⁴ V 60. letech získává kladrubský klášter ves Dolní Vlkyš s hradem Komberkem a sousední Malesice s hradem Kyjovem, které připojil k proboštví ve městě Touškově (Sedláček 1905, 162, 248).

na jihozápadě (Lhota)¹⁵ záhy o další území (Bor-Lašitov, Litice).¹⁶ Břevnovskému klášteru náležel Kostelec na soutoku Mže a Úslavy na severovýchodě, ovšem v předhusitském období se zřejmě jednalo pouze o farní kostel s farou.¹⁷ V severní části sledovaného území získala pražská kapitula sv. Apolináře ves Bolevec (snad též Borek), která držela také část Koterova na východě.¹⁸ Výčet doplníme zmínkou o platech z venkovských majetků měšťanů i o pozemkovém majetku, které získal prostřednictvím zbožných odkazů plzeňský klášter dominikánů¹⁹ a předměstský špitál sv. Maří Magdaleny.²⁰

Právě majetky měšťanů a města Plzně vykazují vedle církevního zboží ve druhé polovině 14. a na počátku 15. století největší dynamiku. Již v průběhu 14. století se objevují početné zprávy o menších i větších zbožích jednotlivých měšťanů ve vsích v okolí Plzně, někdy i o držbě celých sídel.²¹ Pozemkový majetek města zaznamenává až výpis z plzeňské berní knihy z roku 1418, který uvádí vsi i s počtem osedlých (Bělohlávek 1965, 39). Na sledovaném území se z uváděných osmi vsí nachází sedm (Božkov, Bukovec, Černice, Doubravka, Doudlevec, Koterov, Lobzy, Radobyčice, Skvrňany, Týnec), přičemž některé zřejmě nenáležely Plzni celé.²²

Kromě počtu osedlých z městských vsí (viz výše) získáváme informace o velikosti vesnic také z urbáře chotěšovského kláštera (DRC, 39–40). U lokalit, které zřejmě náležely Plzni celé, se počet osedlých pohybuje od 12 (Doudlevec), přes 16 (Radobyčice) až po 27 (Černice; Bělohlávek 1965, 39). Chotěšovský klášter evidoval na svých statcích kromě osedlých také počet „zemí“. Plužina Lhoty byla členěna na 20 zemí, na kterých hospodařilo 24 osedlých,²³ Boru (Lašitovu) s 21 osedlými náleželo 14 zemí²⁴ a u Litic je zaznamenáno 41,5 země bez počtu osedlých (DRC, 41). Roku 1369 vysazuje plzeňský měšťan Vavřinec z Kralovic zákupním právem ves Koterov, které náleželo 12 lánů (Listář I, 110–113). V pěti vsích jsou zmiňovány mlýny, a to v Božkově (AČ XXXVII, 949–950), Dolním Vlkyši (mlýn na Mži; Sedláček 1905, 162), v Malesicích (Sedláček 1905, 248), Koterově²⁵ a ve Lhotě.²⁶ Rychta je uváděna v Malesicích (Sedláček 1905, 248). Farní kostely jsou doloženy pouze v Kostelci,²⁷ Liticích (RDP 86; Anderle 2006, 42) a v Malesicích (RDP 86). Kostel Všech svatých v Záhorsku, zpočátku farní pro Novou Plzeň, se po zbudování chrámu sv. Bartoloměje na plzeňském náměstí stal

¹⁵ Koupí od Drslaviců (RBM III, 268).

¹⁶ Kromě Lhoty, získané v roce 1320, kupuje chotěšovský klášter v 60. letech 14. století Bor (Lašitov) a Litice (Novobilský–Rožmberský 2002, 22; DRC, 27).

¹⁷ Ves Kostelec asi již zanikla; v břevnovském urbáři z roku 1406 jen „*kostel Kostelec*“ (DRC, 153, 188).

¹⁸ Koterov a Bolevec (LE II, 198), Borek (Rožmberský–Vařeka–Veselá 2007, 175).

¹⁹ Odkazy dominikánům viz např. Listář I, 73–74.

²⁰ Odkazy špitálu sv. Maří Magdaleny viz např. Listář I, 45–46.

²¹ Majetky měšťanů jsou zmiňovány v Boru-Lašitovu (Listář I, 77, 82–83, 114–115, 121–122, 123–125), Božkově (Listář I, 45–46), Bukovci (Listář I, 146–148), Doubravce (Listář I, 45–46, 73–74), Doudlevcích (Listář I, 60–63, 161–162, 188–189), Hradišti (Listář I, 195–197), Křimicích (Listář I, 278–279), Lobzech (Listář I, 192, 209–210, 212), Lochotíně (Listář I, 238–241), Skvrňanech (Listář I, 113–114) a Týnci (AČ XXXVI, 387–388, 409–410; Listář I, 128–129, 164–165, 238–241). Dvory měšťanů jsou z těchto lokalit uvedeny v Božkově, Bukovci, Doubravce, Doudlevcích, Lobzech, Lochotíně a v Týnci. V Lochotíně jsou zmiňovány k roku 1406 a 1407 dva dvory, z toho u jednoho, který náležel královskému rychtáři, se uvádí věž (Listář I, 238–241; Bělohlávek 1977).

²² Pouze částečná držba se zřejmě týká Božkova (Ein Bernaregister, 2, 5; Bělohlávek 1965a, 39), Koterova (Bělohlávek 1965a, 39) a Lobez (Ein Bernaregister, 2, 7; Bělohlávek 1965a, 39). Za jižním okrajem území okresu Plzeň-město se nachází osmá zmiňovaná ves – Útušice (Bělohlávek 1965a, 39).

²³ Členění vesnické komunity podle velikosti polností dokládá rozdělení do čtyř kategorií. Dva osedlí drželi 1,5 země, jeden téměř 1,4 země, deset 1 zemi a jedenáct 0,5 země. Zbývající osminu země snad držel zmiňovaný mlýn (DRC 39–40).

²⁴ Jednu zem obhospodařovalo šest poddaných a půl země 15 (DRC 39–40).

²⁵ Zmiňován mlýn se strouhou a jedním kamenem platící 100 grošů, zřejmě položený na Úslavě (Listář I, 110–113).

²⁶ Mlýn platí 1 hřivnu renty a byl zřejmě situován na Radbuze (DRC 39–40).

²⁷ Známe i velikost farního obvodu, který zahrnoval Doubravu, Újezd, Bukovec, Lobzy, Božkov, Týnec a Senec (Hajšman 2007b, 24).

filiálním (Rožmberský 2010, 4).²⁸ Jihovýchodně od města byl počátkem 15. století založen ve výrazné poloze na skále nad Radbuzou jako soukromá fundace kostel sv. Mikuláše, kde byl zřízen také hřbitov (Listář II, 87; Listář I, 271; k sakrální stavbě Líbal 1995, 220).

U existujících vsí předpokládáme, že jejich poloha, zachycená na historických mapách, odráží původní umístění odpovídající situaci v pozdním středověku, ovšem jejich půdorysná osnova mohla zaznamenat výrazné změny. Na území Plzně byly dosud jen v ojedinělých případech dokumentovány archeologické situace v historických jádrech předměstských vsí řazené do 14. a 15. století. V Černicích se podařilo zachytit vrstvy i zahloubené objekty při demolici zemědělské usedlosti č. p. 28/3 (Kamenická 2004, 35–36) a v interiéru domu č. p. 21/2 byla odhalena kulturní vrstva, dláždění a jáma v podloží z pozdního středověku (Vladař 2009, 27). Přemístěnou spáleništní vrstvu datovanou prostřednictvím nálezů do 15. století zaznamenala záchranná akce v Újezdu před domem č. p. 3/21 (Nováček 2003). Situace z vrcholného a pozdního středověku pocházejí také ze sousední Doubravky (Baštová–Metlička 1995). Nejbližší okolí Plzně náleží k oblastem, kde se podařilo zjistit nejstarší doklady kamenné vesnické architektury s pozdně gotickými kamenickými články (Božkov, Bolevec, Černice, Koterov; Foud–Karel 1998; Škabrada 1979; Škabrada–Švábek 1982).

Kromě starších Litic, Kunčina hrádku a Pecihrádku jsou ve 14. století doloženy další dva hrady. Jednodílný Kyjov opatřený pravděpodobně podsklepenou věžovou stavbou (Rožmberský 1995) a dvojdílný Komberk s relikty věže, obdélného stavení a další stavby (Anderle–Rožmberský–Švábek 1991) představují malé šlechtické hrady, v jejichž nenáročném zástavbě se zřejmě ve velké míře uplatňovaly dřevěné konstrukce. Oporou královské moci na Plzeňsku se po polovině 14. století stal hrad Radyně, vystavěný na dominantním vrchu protilehlém přemyslovskému hradišti ve Starém Plzenci, které již ve 13. století ztratilo svůj význam (Durdík 2000, 471–472; Rožmberský–Novobilský 2007). Tvrze jsou zmíněny psanými prameny v Bukšicích (AČ XXXVII, 949–950),²⁹ Červeném Hrádku (Sedláček 1905, 240), Dubnici (AČ XXXI, 183), Křimicích (Sedláček 1905, 244) a v Roudné (AČ XXXVII, 1048–1049; Sedláček 1905, 241). Menší opevněné sídlo je předpokládáno také v Týnci (Hajšman 2007).

V ojedinělých případech získáváme prostřednictvím psaných pramenů informace o podobě kulturní krajiny v okolí Plzně ve druhé polovině 14. a na počátku 15. století. Vzácné zmínky o lese se váží k Dubnici na východním okraji sledovaného území (AČ XXXI, 183) a Malesicím na severozápadě (Sedláček 1905, 248). V obou případech se v blízkosti vsi nachází výše položené, kopcovité partie, které mohly zůstat zčásti zalesněné. Nejasná je poloha lesa u zaniklé vsi Týnec, která je kladena mezi Mži a Úslavu u jejich soutoku, kde jsou zmiňovány též rybníky (Sedláček 1905, 238). Lesní porost může indikovat také označení návrší „Mitrwald“, kde byl založen kostel sv. Mikuláše nedaleko města (viz výše; RTT II, 60). Setkáváme se se zmínkami o vinicích, a to kromě již uváděné Dubnice (AČ XXXI, 183) také v poloze u tzv. Kunčina hrádku v Záhoří (1408, 1415; Rožmberský 2010, 5). Pěstování vinné révy mohly jižní skalnaté svahy v severním sousedství města poskytnout ideální podmínky, o čemž svědčí též pomístní jméno Vinice, které dalo jméno dnešní městské čtvrti. V Lobzích a v Lochotíně jsou uváděny chmelnice (Listář I, 191, 238–241), za Všemi svatými sad (1415, Rožmberský 2010, 5) a ve Skvrňanech západně od města vlastnil městský písař Mikuláš zahradu (Listář I, 113–114). Starou tradici lomů na pískovec severně od města u tzv. Kunčina hrádku dokládá zpráva o „kamenici“ z roku 1412 (Rožmberský 2010, 5).

²⁸ Roku 1310 udělil panovník řádu německých rytířů patronát kostela v Nové Plzni (Listář I, 4–5) a v roce 1322 postoupil panovník patronátní právo ke kostelu Všech svatých řádu německých rytířů. Kostel je tehdy nazýván „matkou“ kostela městského (RBM IV, 786–787) a poklesl tak na filiální ke kostelu sv. Bartoloměje, jehož fara již náležela uvedenému řádu.

²⁹ Pozůstatky šlechtického sídla byly zřejmě zjištěny při stavebních pracích, které zaniklou ves zničily (Rožmberský 1985, 129).

5. Zaniklé vsi na území okresu Plzeň-město

Na území okresu Plzeň-město je kladeno celkem devět zaniklých vsí, z nichž některé se podařilo lokalizovat, u jiných zůstává přesná poloha neznámá. Další zaniklá ves se nachází těsně za hranicí okresu u Bukovce, proto ji také zařazujeme do soupisu (obr. 11).

Bor-Lašitov

Ves zmiňovaná poprvé k roku 1352 (Listář I, 77) se v chotěšovském urbáři z roku 1367 uvádí také pod jménem Lašitov.³⁰ O vsi se v pohusitském období již nečiní zmínka, není dokonce připomenuta ani jako pustá ves. Máme jen zprávu z roku 1431, kdy klášter dal do zástavy mimo jiné Litice, rybník Lašitov a popluží Lašitov, ležící nad rybníkem (AČ VII, 630). Její poloha byla již na konci 19. století kladena jižně od Skvrňan do lesa k Sulkovu (Strnad 1896, 769–771) a dalšími badateli byla spojována s Borským polesím či s částí města Plzeň-Bory (např. Roubík 1959, 68; Zeman 1955, 56). Průzkumy katedry archeologie ZČU v Plzni v zalesněné části Borů nebyly dosud úspěšné. V prostoru značně pozmeněném těžbou uhlí v 19. století a zaniklou železniční vlečkou se při bezejmenné vodoteči odvádějící vodu z Borského polesí do Lučního potoka podařilo zjistit pouze relikty vyžděné studny neznámého stáří. Je možné, že stopy vsi nenávratně smazaly aktivity během průmyslové revoluce v jižním sousedství města.

Borek

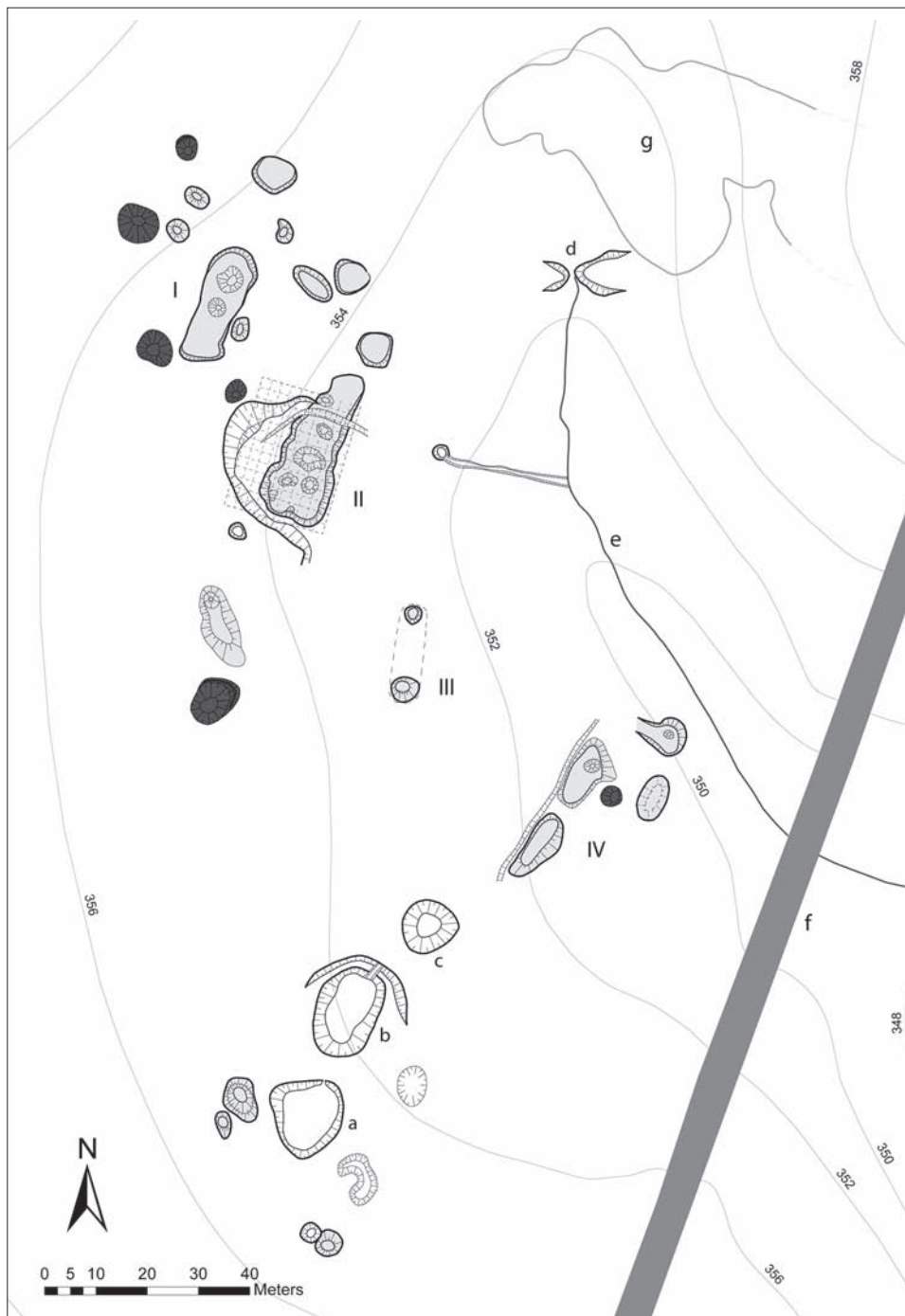
Roku 1454 si františkánský klášter v Plzni vložil do městských knih ves Borek s příslušenstvím, a to na základě odkazu zemřelého měšťana Václava Pumby (Listář II, 17–18). Vzhledem k tomu, že nejsou zmíněny platy od poddaných, lze předpokládat, že ves již byla pustá. Tento předpoklad potvrzuje zpráva z roku 1460 uvádějící „*villa deserta Borek*“ (Hruška 1883, 42; Strnad 1896, 772). Ve vkladu pozemkového majetku města Plzně do desek zemských jsou roku 1543 zmíněny čtyři pusté dvory v pusté vsi Borku (Rejstříky I/1, 13, 178; Rejstříky I/2, 388).

Povědomí o zaniklé vsi v lesích za Bolevcem se uchovalo v lidové tradici (Čihák 1993, 24–25) a regionální badatelé kladli její polohu do prostoru s pomístním jménem Borek mezi železniční trať a silnici Plzeň–Žatec (Bělohávek 1980, 6; Brož 1935, 71–75; Strnad 1896, 772). Zaniklá ves byla identifikována P. Rožmberským v roce 1993 (Rožmberský 1993, 14). V roce 2007 zde katedra archeologie ZČU v Plzni provedla nedestruktivní výzkum (Rožmberský–Vařeka–Veselá 2007).

Ves je položena na jihozápadní straně pramenné pánve příležitostné vodoteče, která dále na východě ústí v údolí Merán do Boleveckého potoka. S pozůstatky zaniklé vsi spojujeme 31 reliéfních tvarů, na základě jejichž rozboru byly vymezeny čtyři usedlosti tvořící řadu od severozápadu k jihovýchodu o délce 140 m (relikty usedlosti III byly výrazně poškozeny). Za jádra sídlištních jednotek považujeme větší konvexní relikty s plochým vrcholem členěným dílčími vkleslinami a kupami a s jednotnou orientací (osa objektů severovýchod–jihozápad), které považujeme za pozůstatky domů. Dobře se dochovaly v severní části lokality (usedlost I a II), kde jejich rozměry činí 6–13 × 30 m (objekt 16) a 7,5–9,5 × 24 m (objekt 31) a můžeme je považovat za pozůstatky trojdílných staveb. Ostatní objekty představují zřejmě relikty hospodářských staveb (menší a středně velké konvexní útvary), v jednom případě se pravděpodobně setkáváme se studnou (objekt 36). Na jižní straně nacházíme kaskádu tří menších vodních nádrží a další se nachází na severovýchodním okraji vsi v prameništi vodoteče. S tímto rybníčkem sousedí dále na severovýchodě rozsáhlý těžební areál situovaný v mírném svahu, který je tvořen mělkými, nepravidelnými a různě propojenými jámovitými útvary. Je možné, že se jedná o doklady povrchové těžby stavebního kamene (obr. 6).

V roce 2008 výzkum pokračoval v rámci semináře archeologie středověku a novověku katedry archeologie ZČU v Plzni, který se soustředil na usedlost II. Cílem výzkumu bylo

³⁰ „... villa Lassitow, que eciam dicitur Bor ...“ (DRC, 27).

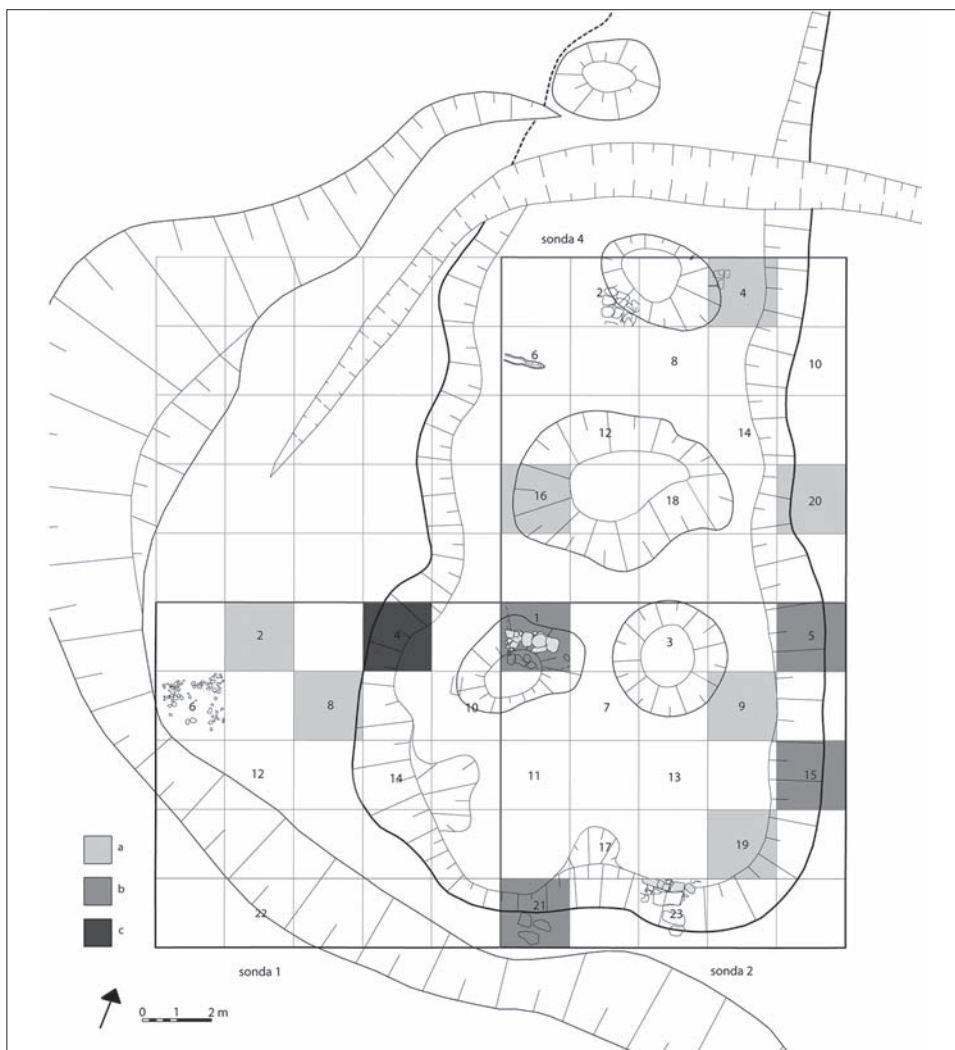

Obr. 6. Plán reliktů zaniklé vsi Borek. Bez výplně – konkávní objekty; světle šedě – konvexní objekty; tmavě šedě – krátery po bombách (1943); I-IV – předpokládané usedlosti; a-d – vodní nádrže; e – vodoteč; f – silnice Plzeň-Třemošná; g – těžební areál, sondáž usedlosti II průřezovanou linií. Plán P. Vářeka a R. Veselá.

Abb. 6. Planskizze der Relikte der Dorfwüstung Borek. Leer – konkave Objekte; hellgrau – konvexe Objekte; dunkelgrau – Bombenkrater (1943); I-IV – angenommene Anwesen; a-d – Wasserreservoir; e – Wasserlauf; f – Straße Pilsen-Třemošná; g – Abbauareal, Sondage am Anwesen II gestrichelt. Planskizze P. Vářeka und R. Veselá.

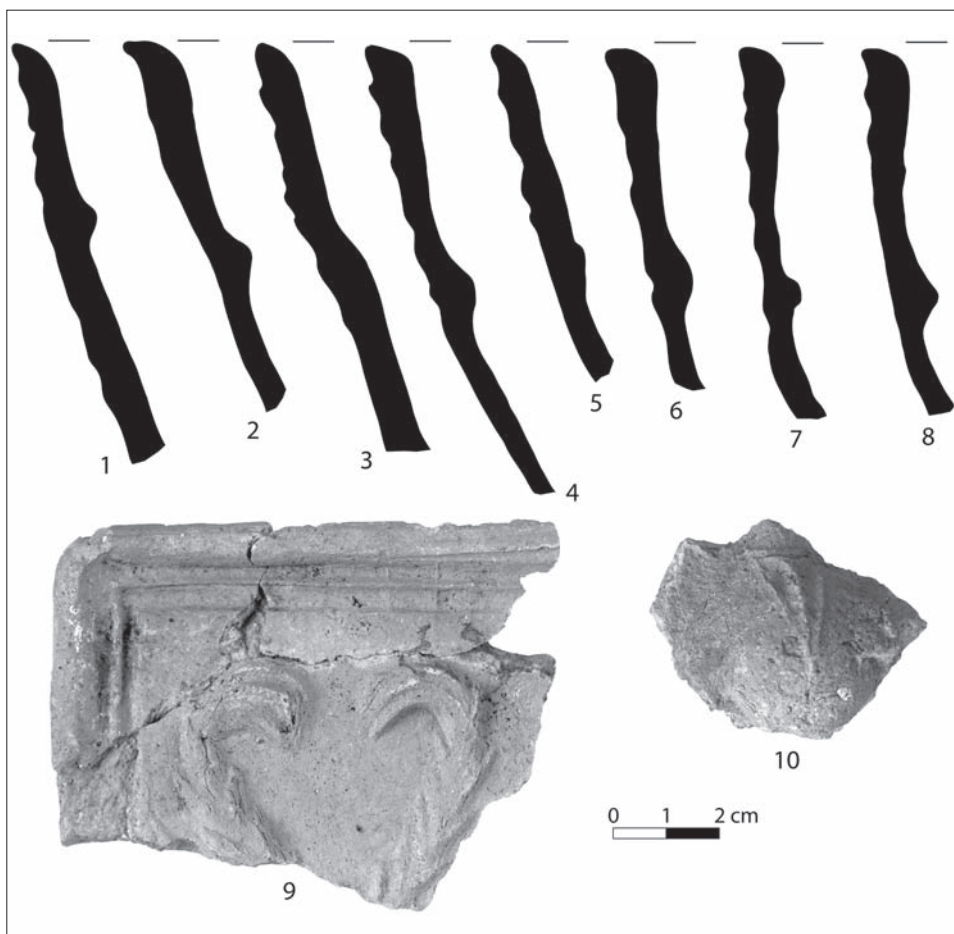
ověřit výsledky nedestruktivního výzkumu. Dalším úkolem dílčího odkryvu bylo získat informace o podobě usedlosti a hmotné kultuře vesnice v blízkosti velkého královského města (ves je situována 5 km od historického jádra), která tak nabídne srovnávací vzorek pro dlouhodobější výzkum zaniklého Sloupku na Zbirožsku. Významným podnětem se staly také nájezdy „detektorářů“ na tuto lokalitu.

V prostoru objektu 16 byla vytyčena síť 20×20 m o velikosti čtverců 2×2 m (sondy 1–4). Nejprve byl v této síti proveden R. Křivánkem geofyzikální průzkum (elektroodporové a geomagnetické měření), jehož výsledky však neodhalily předpokládané kamenné konstrukce indikující půdorys domu. Poté bylo v sondách 1, 2 a 4 odhaleno v šachovnicové síti celkem 30 sektorů (120 m^2 ; některé čtverce byly vynechány vzhledem k vegetaci), které poskytly vzorek terénní situace a movitých nálezů ze zaniklé usedlosti (obr. 7).

Obr. 7. Zaniklá ves Borek. Sondáž reliktu domu v usedlosti II (objekt 16). Čísla označují zkoumané sektory v jednotlivých sondách. Světle šedě – pravděpodobně intaktní zdivo. Distribuce nálezů kachlů: a – 1–4 kusů; b – 14–22 kusů; c – 288 kusů. Plán P. Vařeka.

Abb. 7. Dorfwüstung Borek. Sondage am Hausrelikt in Anwesen II (Obj. 16). Die Zahlen kennzeichnen die untersuchten Sektoren in den einzelnen Sondagen. Hellgrau – wahrscheinlich intaktes Mauerwerk. Verteilung der Kachelfunde: a – 1–4 Exempl.; b – 14–22 Exempl.; c – 288 Exempl. Planskizze P. Vařeka.

Obr. 8. Zaniklá ves Borek. Nálezy kachlů z destrukce domu. 1–9 – sonda 1, sektor 4; 10 – sonda 2, sektor 21. Kresba a foto P. Vařeka.

Abb. 8. Dorfwüstung Borek. Kachelfunde aus der Zerstörungsschicht des Hauses. 1–9 – Sonde 1, Sektor 4; 10 – Sonde 2, Sektor 21. Zeichnung und Foto P. Vařeka.

Odkryv v prostoru objektu 16 (sonda 2 a 4) prokázal, že se jedná o dům kamenné konstrukce. Z charakteru terénní situace však vyplývá, že stavba byla důkladně rozebrána až do základů a zdivo se v odkryté části zachovalo „in situ“ jen ve dvou částech. Poblíž předpokládaného jihovýchodního rohu byla odhalena část základů průčelní zdi a další torzo považujeme za příčku mezi obytnou částí a síní. Pouze ve dvou případech byly nalezeny velké pískovcové kvádry, které se uplatňovaly ve zdivu a jako cenný stavební materiál se staly předmětem zájmu po zániku vsi. Vzhledem k tomu, že zdivo nebylo založeno v základových výkopech, je identifikace půdorysu jen velmi hrubá a pouze v některých partiích indikují průběh zdí destrukční vrstvy a dochovaná podlahová úroveň. Přední, jižní část zaujímalá pravděpodobně obytná prostora asi čtvercového půdorysu o délce strany minimálně 6 m, dále k severu předpokládáme síň a komoru. V destrukci tvořené kameny a pojivem zdiva (písečité jílo, hlína), jejíž mocnost nepřesahuje 1 m, nacházíme stopy požáru, který svědčí o charakteru zániku. Prostor západně od domu považujeme za menší dvorek, jehož část byla opatřena hrubou dlažbou z valounů a menších kamenů. Souvislé vrstvy destrukce tvořené menšími a středně velkými kameny podobné velikosti pocházející z prostoru vně domu mohou svědčit o třídění stavebního materiálu při rozebírání stavby.

Vedle běžné rezné keramiky pálené v redukčním prostředí zjišťujeme v destrukci domu a ve vrstvách na dvoře také světlé glazovaného zboží a ojedinělý zlomek loštického poháru. Nejvýznamnějším nálezem je však početný soubor zlomků kachlů (385 kusů), téměř výlučně nádobkových, z nichž morfologicky posuzovatelné kusy můžeme přiřadit k nádobkovým s pravouhlym (zřejmě čtvercovým) ústím (obr. 8). Pouze ve třech případech se v souboru podařilo identifikovat drobné fragmenty komorových kachlů (pět kusů, tři pocházejí z jediného kachle). S výjimkou nálezů ze sektoru 4 v sondě 1, kde nacházíme tři čtvrtiny všech kachlů (malé, střední i velké slepitelné kusy), zjišťujeme v ostatních sektorech jen malé zlomky (prostorová distribuce zlomků kachlů srov. obr. 6). Koncentrace největšího počtu kachlů v blízkosti severozápadního koutu obytné prostory může naznačovat umístění topného zařízení (vstup do domu bychom pak museli předpokládat z východu; srov. Škabrada 2003, 18). Nelze zcela vyloučit, že kachle mohly být osazeny v tělese pece, ovšem v blízkém zázemí velkého královského města spíše předpokládáme prosazení kachlových kamen, a tudíž světnice, na vsi již na sklonku středověku. Datovací oporu „ante quem“ pro zánikový horizont poskytují zprávy o pusté vsi z poloviny 15. století (viz výše).

Součástí výzkumu byl také odběr pylového profilu z vodní nádrže v jihovýchodní části lokality (obj. 8) a jeho následný rozbor, který realizoval L. Petr. Vedle podílu obilovin a jejich plevelů, travin a ruderálních taxonů, ukázaly výsledky značné zastoupení pylů dřevin v době existence vsi s převahou borovic (30–40 %; Petr 2009). Tomu odpovídá výčet příslušenství náležejícího k vesnici z roku 1454, který plasticky charakterizuje přírodní prostředí okolí Boruku, a to včetně lesa a lesních plodů: „... *et cum pruoentibus, rubetis, siluis, et aliis pertinenciis et cum riuis, nemoribus, pascuis, venacionibus* ...“ (Plzeňská soudní kniha; Listář II, 17–18).

Bukšice

Ves Bukšice se poprvé objevuje v predikátu Racka z Bukšic svědčícího na listině vydané roku 1327 (RBM III, č. 527). K roku 1454 jsou kromě tvrze a poplužního dvora zmiňovány vedle osedlých i pusté grunty, které svědčí o částečném zpustnutí vsi.³¹ Na počátku 16. věku byly již Bukšice pusté (Rožmberský 1986, 13). Zaniklá ves byla lokalizována P. Rožmberským v roce 1979 v poloze Na Zámečku na levém břehu Božkovského potoka, který pramení u Letkova a v Božkově se vlévá do Úslavy. Při průzkumu byla vrypem identifikována kulturní vrstva a povrchovými sběry se podařilo získat nálezy keramiky, mazanice, zvířecích kostí a železných artefaktů (ZČM, inv. č. 22520-42). Začátkem 80. let byla lokalita zničena při výstavbě odkalovací nádrže popílku. Při skrývce ornice byl v poloze na zámečku identifikován objekt projevující se spáleništní vrstvou, kamennou destrukcí a kumulací nálezů (zlomky keramiky, cihel, malty, železné předměty) o velikosti 5 × 10 m, který mohl představovat část poplužního dvora (keramika byla rámcově datována do 13.–15. století; Rožmberský 1985, 129). Jihovýchodně od této polohy vymezovaly terénní zářezy plošinu, která mohla být tvrzištěm (Rožmberský 1986, 15–16). Nedaleko se podařilo při dalším průzkumu zachytit do svahu zapuštěnou plošinu a líc zdi o délce 9 m, narušená nároží a kamennou destrukci s cihlami a nálezy pozdně středověké keramiky. Situace může představovat pozůstatek vesnické usedlosti. Dnes je již údolí zasypano teplárenským popílkem.

Dubnice

Ves je připomínána poprvé v roce 1377, kdy je věno Vracky zapsáno na majetku jejího manžela Habarta z Dubnice na tvrzi a polovině poplužního dvora v Dubnici (RTT I, 451). Naposledy je dvůr v Dubnici připomínán roku 1483, kdy podle ceny prodávaného majetku

³¹Janem (Jankem) z Bukšic vymřel rod bukšických vladků (Rožmberský 1986, 13; Sedláček 1905, 240). Odumřelý statek daroval roku 1454 král Jindřichovi Rousovi z Čemín a komorník uvedl výprošníka v následující majetek: v Bukšicích tvrz, dvůr poplužní se dvěma rádlý, s dvory kmetci s platem, na nichž sedí Petr řeč. Šech, Tůma řeč. Hroch, Mikeš chalupník, a se třemi dvory pustými, s chalupou zahradníkovou pustou (AČ XXXVII, 949–950).

zřejmě byl již pustý a stály při něm chalupy dvou podsedků (RTT II, 396). Ve 30. a 50. letech 16. století se uvádí již jen les Dubnice (Sedláček 1905, 241). Ves je kladena do oblasti severovýchodně od Božkova do lesa V Pytli, nebyla však dosud přesně lokalizována. Zřejmě sousedila se zaniklými Bukšicemi (Rožmberský 1986, 14–15; nedat.).

Kostelec

V jádru románský kostel sv. Jiří položený na mírné vyvýšenině nad soutokem Mže a Úslavy severozápadně od jádra pozdější vsi Doubravka přitahuje pozornost badatelů již od konce 19. století. Tradiční názor založený na zmínce v první redakci Pulhavovy kroniky, který sem klade předchůdce břevnovského kláštera (Sedláček 1908, 440; Mencl 1958, 134; Mencl–Benešová–Soukupová 1978, 9, 10, 28; nověji Turek 1993), byl již dříve odmítnut (Sláma 2001; Vilímková–Preiss 1989, 34). Při rozšiřování hřbitova byly počátkem 20. století nalezeny tři esovité záušnice a denár knížete Oldřicha (Frýda 1992, 28–29; Schejbalová 2011, 66), které umožňují zařadit lokalitu již do 11. století. Nálezy keramiky hradištní tradice dokládají sídlištní aktivity jihovýchodně a severovýchodně od kostela (Beneš 1977, 145; 1978, 63–64; 1992, 19; Metlička–Svobodová 1997) a nelze vyloučit, že se v inudaci kolem kostela nacházely také příkopovité útvary patrné ve vegetaci a na leteckých snímcích (souhrnně Hajšman 2007a). Považujeme za pravděpodobné, že při kostelu situovaném v dnes izolované poloze (mohlo mu předcházet řadové pohřebiště) existoval v mladším raném středověku při soutoku řek sídlištní areál, který ve vrcholném středověku nahradila stabilizovaná ves, později zmiňovaná Doubravka, položená výše na terase (první zpráva z roku 1338; Listář I, 45–46).

Malice

Ves Malice zmiňovaná k roku 1266 (CDB V/1, 703–705) zanikla zřejmě v souvislosti se založením Plzně a v jejím místě severně od města se rozrůstalo v Malické, později Saské předměstí (dnes městská čtvrť Roudná; Nováček–Široký 2004, 10). Z předhusitského období jsou zmiňovány zdejší hospodářské dvory plzeňských měšťanů.³² Pozůstatky takového objektu se zřejmě podařilo odhalit stavebně historickým průzkumem v domě č. p. 68 (Anderle 2000).

Roudná

Ves Roudná se objevuje v predikátu Vojslava z Roudné, který roku 1321 při převodu vsi Třemošné na emfyteutické právo rozměřil pozemky na lány, za což získal dva lány svobodně a rychtářství (RBM IV, 830). Roku 1456 byla svolána odúmrtí po Elišce z Nové Plzně ve vsi Roudné, kterou král Ladislav daroval Janovi z Plané, písaři malých desk. Darovací list jmenuje tvrz a poplužní dvůr a následně byl Jan uveden v držení „*dvoru poplužního pustého řečeného Roudná*“, o vsi se však nečiní zmínka (AČ XXXVII, 1048–1049). Do obnovených desk zemských si v roce 1543 město Plzeň dalo zapsat „*v Roudné někdy zámek pustý*“ (Profous 1951, 590). Zdá se tedy, že ves s tvrzí a dvorem zanikla před polovinou 15. věku.

Ves byla lokalizována do prostoru severovýchodně od městské části Bílá Hora nad strmým levým břehem Berounky, naproti bývalé bukovce papírně. Poloha představuje plochý terén, který na jihozápadě a jihovýchodě uzavírají strmé srázy k řece. Na zemědělsky intenzivně využívané ploše byla nalézána keramika 13.–15. století, ale také tesané kvádry (Beneš 1984, 91; Rožmberský nedat.).³³ Systematické povrchové sběry realizovali pracovníci ZČM v letech 1998 a 2004. V souvislosti s výstavbou obytných objektů byly Západočeským muzeem v letech 2003, 2006–2007 provedeny předstihové záchranné výzkumy (V. Dudková, M. Metlička, M. Uherský) a geofyzikální průzkum části plochy provedl R. Krivánek. Od-

³²Po úmrtí plzeňského rychtáře Jindřicha ze Dvora roku 1406 zdědila jedna z jeho dcer Magdaléna, provdaná za měšťana Racka z Lutic, také dvůr v Malicích (Listář I, 239), který obratem koupil Jan Jiříkův (Listář II, 83). Roku 1413 se při směně majetku mezi měšťany uvádí také „*dvůr řečený Malic na plzeňském předměstí*“ (Sedláček 1905, 241).

³³Nálezy uloženy v ZČM pod inv. č. 22518–22519, 23472–23476.

kryvy zachytily zahloubené objekty, relikty nadzemních staveb, výrobní objekty (pece), ale také příkopovitý útvar, z nichž velká část je řazená do 13.–13./14. století (Dudková 2008).

Týnec

Se vsí Týnec je spojován plzeňský měšťan Mikuláš z Týna (1377; Bělohlávek 1985, 364). Po jeho smrti nastal spor o jeho majetek v Týnci, který nakonec získala dcera Mikuláše se svým manželem (1415; AČ XXXVI, 387–388). Berní rejstřík plzeňského kraje zaznamenává k roku 1379 Jana držícího v Týnci svobodné popluží (Ein Bernaregister, 8). Jako pustá je ves uváděna k roku 1465, kdy král Jiří z Poděbrad daroval majetek v pusté vsi Týnci brníři Jiřímu Michaelovi z Plzně (AČ XXXVII, 1107–1108). Zdá se, že do konce 15. století v Týnci přetval poplužní dvůr (např. Listář II, 233–234, 671). Ves byla poté obnovena, neboť v pramenech první poloviny 16. století se objevuje tvrz, poplužní dvůr a poddanské dvory (Bělohlávek 1985, 364; Hajšman 2007, 32–36; Sedláček 1905, 239; Listář II, 497, 671). Po polovině 16. století již poddanské dvory, poplužní dvůr ani tvrz nejsou zmiňovány (srov. Hajšman 2007). Je pravděpodobné, že město Plzeň připojilo všechny týnecké pozemky ke svému vrchnostenskému dvoru v Doubravce.

Historické bádání vneslo do lokalizace Týnce velký zmatek, a to především ztotožněním Týnce, Pecihrádku (viz dále) a dokonce Kuncčina hrádku (Sedláček 1905, 238–239; Roubík 1959, 68). Regionální badatelé se posléze shodli na tom, že Týnec se rozkládal u posunovacího nádraží a městských jatek severovýchodně od centra Plzně, kde stál nad břehem Mže v polích kříž, tedy mezi levým břehem Mže a pravým břehem Úslavy v blízkosti jejich soutoku (Strnad 1926, 2; Macháček 1930, 36). Na konci 19. a v první polovině 20. století byla v tomto prostoru při nejrůznějších stavebních aktivitách nacházena středověká keramika, kachle, základy staveb, studna a v roce 1933 údajně pozůstatky tvrze (Čtrnáct 1932; 1935; Lábek 1921, 15; 1926, 11–12; Macháček 1943).³⁴ Objev kosterních pozůstatků čtyř jedinců může představovat mladší vojenský hrob, který souvisí s lazaretem připomínaným za epidemie cholery roku 1654 a zrušeným až v roce 1824 (Anonym 1933; Hajšman 2007a, 37–43).

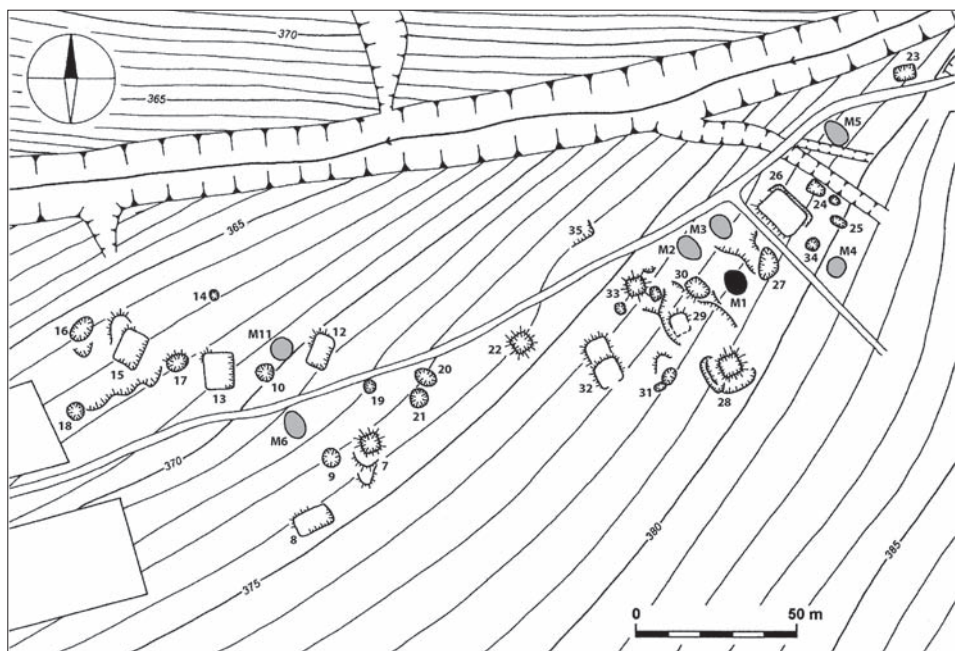
Záhoří

V roce 1381 je kostel Všech svatých nazván „*Všech svatých v Záhorskou u Plzně*“ (Listář I, 136), roku 1418 byla placena městská berně z předměstí nazvaném Malice a Záhorsko (ještě roku 1671 byly dány odpustky ke Všem svatým v „*Záhořci*“ u Plzně; Rožmberský 2010, 5). Zaniklou ves zde předpokládal již August Sedláček (1908, 1000). Poloha vsi, jejíž jméno bylo zřejmě Záhoří, je kladena severně od kostela Všech svatých do údolí s bezejmennou vodotečí. Předpokládá se, že tvořila jeden celek s kostelem na jižní straně a Kunciným hrádkem na severní straně (Rožmberský 2010, 5). V roce 1976 byla ve svahu severně od kostela zachycena záchranným archeologickým výzkumem kulturní vrstva, jámy zapuštěné do podloží (tři objekty s keramikou řazenou do 13. století, jeden objekt s keramikou z 15. století) a část zahloubené stavby datované do 13. století (Frýda 1978), které mohou být spojovány se zaniklou vsí.

Zaniklá ves v lese Zábělá

Nedaleko za hranicí okresu Plzeň-město se na katastru Chrástu (okr. Plzeň-sever) severovýchodně od Bukovce nachází v lesní trati Horní Zábělá zaniklá ves neznámého jména, o níž postrádáme zmínky v psaných pramenech. Její existence je známá již od první poloviny 19. století a objevuje se i v mladších vlastivědných pracích (Dunder 1845, 9; Brož 1931, 16; Macháček 1941, 182). Relikty vsi však v roce 1979 považoval A. Beneš za rané středověké mohyly, které byly následně zaměřeny (Beneš 1982, 38; 1993, 9). V roce 1982 provedl průzkum lokality P. Rožmberský, který situaci vyhodnotil jako zaniklou středověkou vesnici,

³⁴Tvrz měla být situována v severovýchodním cípu prostoru mezi Mží a Úslavou, naproti kostelu sv. Jiří (souhrnně Hajšman 2007b).

Obr. 9. Plán zaniklé vsi v poloze Horní Zábělá (k. ú. Chrást). Šedě – objekty které mohou představovat pyrotechnologická zařízení (výhně); černě – odkrytá výheň. Plán podle Metlička–Uherský 2007, 132.

Abb. 9. Planskizze der Dorfwüstung in der Lage Horní Zábělá (Kat.-Geb. Chrást). Grau – Objekte, die pyrotechnologische Anlagen (Essen) darstellen können; schwarz – freigelegte Esse. Planskizze nach Metlička–Uherský 2007, 132.

ovšem toto zjištění nebylo publikováno (Rožmberský nedat.). Tak se „mohylník“ u Bukovce dostal do archeologické literatury (např. Doubová 1990, 29; Lutovský 2001, 239). Podnětem k dalšímu výzkumu se stalo porušení lokality při těžbě dřeva a nové výsadbě v roce 2004, který realizovali M. Metlička a M. Uherský ze Západočeského muzea. Nejvíce porušený mohylovitý útvar byl odkryt a celá lokalita se stala předmětem povrchového průzkumu a byla také nově zaměřena (Metlička–Uherský 2007).

Pozůstatky vsi se nacházejí na mírném severovýchodním svahu nad drobnou bezejmennou vodotečí nedaleko jejího prameniště. Celkem 35 dokumentovaných reliéfních tvarů zaujímá plochu o délce 280 m a šířce 100 m v nadmořské výšce 366–382 m. Objekty zahrnují konvexní „mohylovité“ útvary kruhového nebo oválného půdorysu, konvexní objekty kruhového nebo čtvercového půdorysu s prokleslou střední částí, plošiny ve svahu obdélného půdorysu a konkávní reliкты převážně kruhového nebo oválného půdorysu (obr. 9). Odkryvem prozkoumaný mohylovitý útvar byl interpretován jako pozůstatek výrobního či zpracovatelského pyrotechnologického zařízení. Na základě nálezů keramiky byla ves datována do konce 13. až první čtvrtiny 15. století (Metlička–Uherský 2007, 135).

Ve vzdálenosti 900 m severozápadně od zaniklé vsi byl v roce 1977 J. Anderlem zjištěn povrchovými sběry keramiky 13. století sídlištní areál o rozloze cca 1 ha položený na mírném svahu při terase nad Berounkou (312–324 m n. m.), kde nejsou v zalesněném prostředí patrné žádné reliéfní tvary (další nálezy pocházejí z roku 1985; Rožmberský nedat.). V roce 2004 byly provedeny další sběry pracovníky Západočeského muzea (Metlička–Uherský 2007, 136).

6. Vsi zpustlé v 15. století a obnovené v novověku

Doubravka

Od 14. století do roku 1509 nejsou osudy vsi Doubravy/Doubravky známy. Tehdy koupilo město Plzeň od Magdalény z Vochova, Kateřiny, Doroty a Johany, sester z Doubravky, v Doubravce svobodný dvůr se dvěma pustými poddanskými dvory s příslušenstvím (Lis-

tář II, 602–603). Zdá se, že ves Doubrava zcela nebo částečně v 15. století zpustla (Hajšman 2007a, 43).

Červený hrádek

Roku 1445 snad držel Hrádek vladýka Martin s manželkou Machnou, který jej chtěl zanechat dceři Anně (Sedláček 1905, 240). Další písemné zprávy z 15. století se o lokalitě nedochovaly a pravděpodobně v tomto období zanikla. Při dělení bratrů Malesických z Poutnova roku 1550 tvořila třetí Jiříkův díl tvrz a poplužní dvůr Červený hrádek (obojí pusté, ves není vůbec zmíněna) s dědinami, lukami, rybníky a s lesem Dehetníkem (NA DŽV 50 E 25). V lese Dehetníku (dnes Zábělá) je zaniklá ves neznámého jména (viz výše), která mohla být součástí statku Hrádek, a obě lokality mohly zaniknout současně. Jiřík Malesický asi sídlo a dvůr obnovil, ale pak zdědil Malesice a roku 1564 Hrádek s Bukovcem zastavil městu Rokycanům (Sedláček 1905, 240).

Hradiště

Z předhusitských dob zde víme pouze o jednom dvoru. Zřejmě zanikl, neboť nadále se v 15. a 16. století hovoří pouze o zdejších pozemcích (Bělohávek 1965a, 158; Listář II, 166, 445–448, 613). Až roku 1686 zde byl založen hamr, u nějž vzniklo několik chalup dělníků. V souvislosti s raabizací zde bylo o sto let později postaveno osm chalupnických usedlostí (Bělohávek 1987, 334–335).

Lhota

Roku 1459 byly pronajaty poddaným ze Šlovic „*dědiny a louky lhotské*“ za 10 kop grošů. Roku 1472 vysadil Oldřich Snížek z Tlučné emfyteuticky dvě země sedlákům ve „*Lhotě jinak Hlohovci*“ (Čechura 1991, 74, 75). Protože se Lhota neuvádí při sekularizaci klášterního majetku na začátku husitských válek, je možné, že záhy zpustla. Svědčil by pro to zmiňovaný pronájem lhotských pozemků poddaným ze sousedních Šlovic.

Lochotín

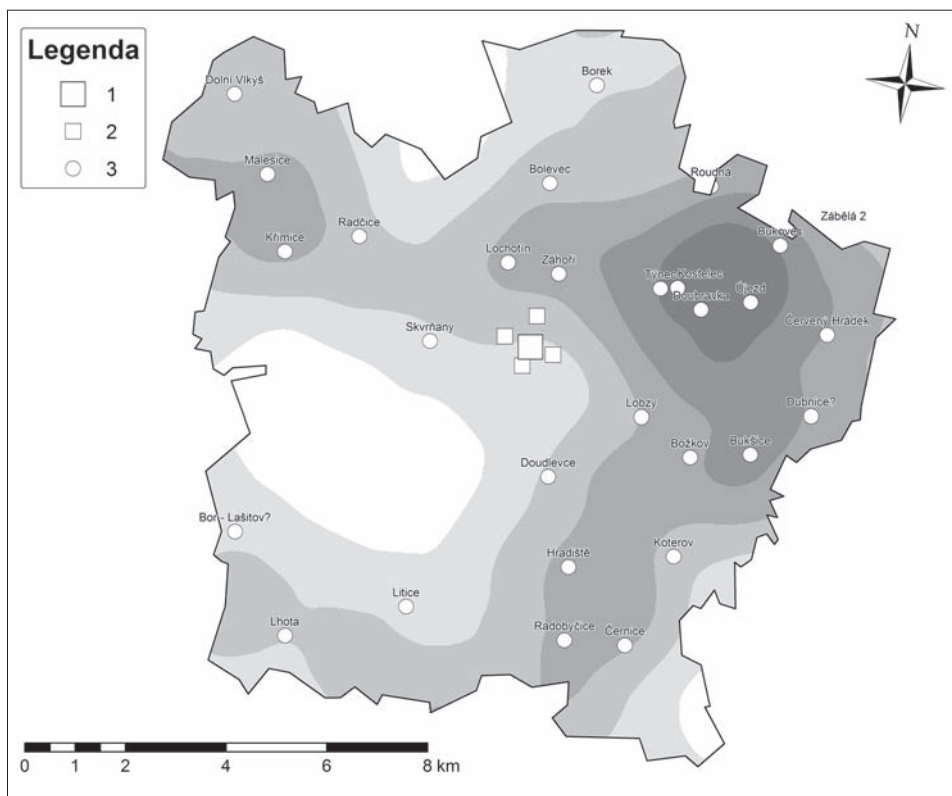
Roku 1436 odkázala vdova po plzeňském měšťanu Janovi pekaři svému příteli Janu Knínskému, pražskému měšťanu, mimo jiné i dvůr ležící na hoře Lochotínu (AČ XXVIII, 37). To je naposledy, kdy je jmenován na Lochotíně dvůr. Další zmínky jsou již jen o poloze zvané Lochotín (Listář II, 46, 187). Lochotínské pozemky postupně skoupilo město Plzeň a vystavělo zde opět hospodářský dvůr. Asi se tak stalo ještě před třicetiletou válkou, za války dvůr zpustl a již nebyl obnoven. Jako pustý dvůr je Lochotín zachycen v majetku města ještě roku 1713 (Tereziánský katastr II, 370).

7. Vesnické zázemí Nové Plzně

V plzeňské kotlině dokládá archeologie starou sídelní tradici v údolích řek a na terasách nad nimi, a to zpravidla do nadmořské výšky 330 m. Vsi se stopami raně a vrcholně středověkého osídlení ve svém areálu nebo v blízkosti a vesnice zmiňované již ve 13. století v psaných pramenech jsou situovány na kvartérních sedimentech s nevhodnějšími podmínkami pro zemědělství, kde nacházíme nejúrodnější půdy s bonitami 2–4 podle tereziánského katastru (Tereziánský katastr II). Ve všech případech jsou tato sídla položena u řeky nebo v její blízkosti (maximální vzdálenost činí 0,5 km).³⁵ Rozšíření sídelní sítě ve 13. století prokazují vsi bez dokladů staršího osídlení položené nad 340–350 m n. m. v členité krajině na horších půdách (bonity obvykle 6–7; Tereziánský katastr II).³⁶

³⁵ Černice, Doudlevec, Kostelec – Doubravka, Litice, Křimice, Malesice, Radčice, Skvrňany.

³⁶ Archeologické doklady vsí s nálezy ze 13. století pocházejí z Borku, Roudné a „Zábělé“. Pouze zaniklá ves Roudná je situována v nadmořské výšce okolo 300 m. Podle poloh vsí a horších půd můžeme založení až ve 13. století předpokládat také u Boru-Lašitovu, Bukšic, Dubnice, a snad také u Dolní Vlkyše a Červeného Hrádku.

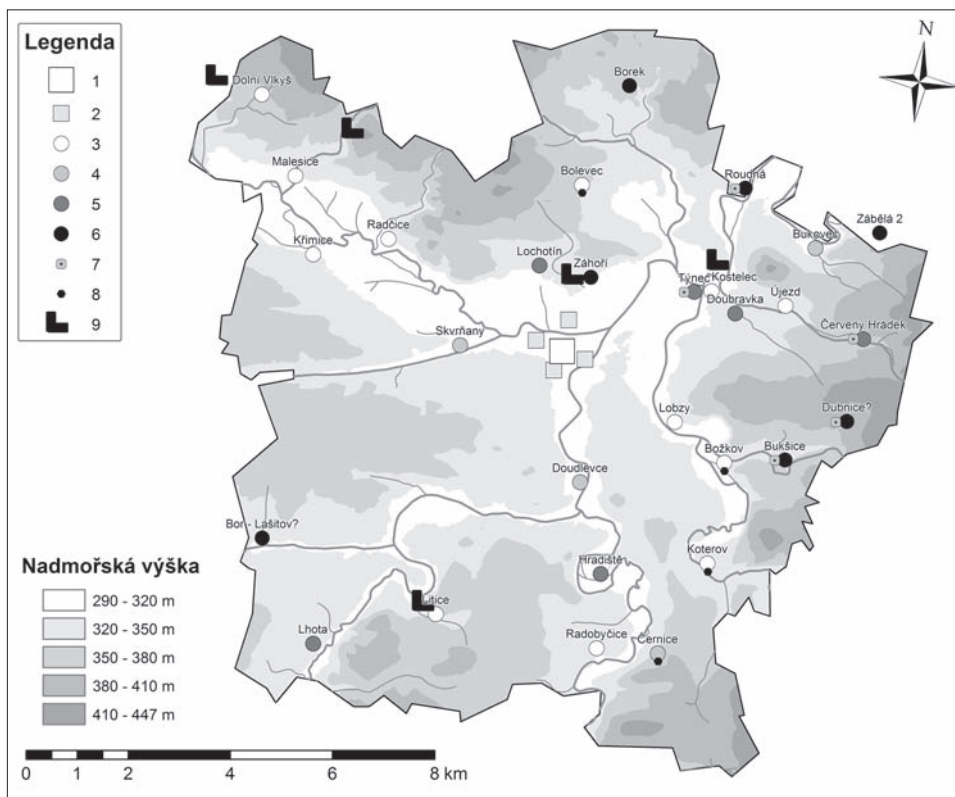
Obr. 10. Plzeň-město. Hustota vesnických sídel na počátku 15. století (prostorová analýza Kernel density v SW ArcMac10). Mapa L. Holata.

Abb. 10. Pilsen-Stadt. Dichte der Dorfsitze zu Beginn des 15. Jhdts. (Raumanalyse mit Kernel density, verwendete SW Arc-Mac10). Karte L. Holata.

Vzhledem k pozdní lokaci Nové Plzně až na samém sklonku 13. století je velmi pravděpodobné, že sídelní struktura v plzeňské kotlině byla v této době již dotvořena. V předhusitském období je na sledovaném území doloženo na základě svědectví psaných pramenů 23 vsí³⁷ a jedna další je zmíněna až v polovině 15. století (Borek, viz výše). Ve dvou případech jsou zmiňovány pouze dvory měšťanů, a nevíme tak, zda se jednalo o ves.³⁸ Zaniklá vesnice neznámého jména byla zjištěna průzkumem u Bukovce v lese Zábělá těsně za hranicí okresu (viz výše). Naprostá většina všech 27 sídel vykazuje úzkou vazbu k říčním tokům, které se sbíhají v plzeňské kotlině. Jsou zpravidla položena nad nivou na terasách, případně na jejich přítocích tvořených potoky. Na Mži nacházíme v takové poloze Malesice, Křimice a Radčice, u soutoku Mže a Úhlavy se předpokládá ves Týnec, na Radbuze je situována Lhota a Litice, na Úhlavě Černice, Radobyčice, Hradiště, u soutoku Radbuzy a Úhlavy Doudlevice, na Úslavě Koterov, Božkov a Lobzy a konečně na Berounce (historicky správně Mže) ves Bukovec. Další skupina sídel se svou polohou váže na údolí potoků nebo jejich přítoků nižšího řádu (Bukšice, Doubravka, Lochotín, Skvrňany, Újezd, snad Záhory). Poslední skupinu vsí charakterizují vyšší polohy a vazba na mělká údolí na horních tocích potoků nebo jejich prameně pánve (Bolevec, Borek, snad Bor-Lašitov, Dolní Vlkyš, Červený Hrádek, Roudná, „Zábělá“).

³⁷ Bolevec, Bor-Lašitov, Božkov, Bukovec, Bukšice, Černice, Červený Hrádek, Dolní Vlkyš, Doubravka, Doudlevice, Dubnice, Koterov, Křimice, Lhota, Litice, Malesice, Radčice, Radobyčice, Roudná, Skvrňany, Týnec, Újezd (viz výše). V případě Záhory severně od kostela Všech svatých je existenci vsi spíše hypotetická. Nelze vyloučit, že tento areál byl volně připojen k Malickému předměstí.

³⁸ U Hradiště je zmíněn jediný dvůr (Listář I, 195–197) a v Lochotíně dva dvory (Listář I, 238–241).

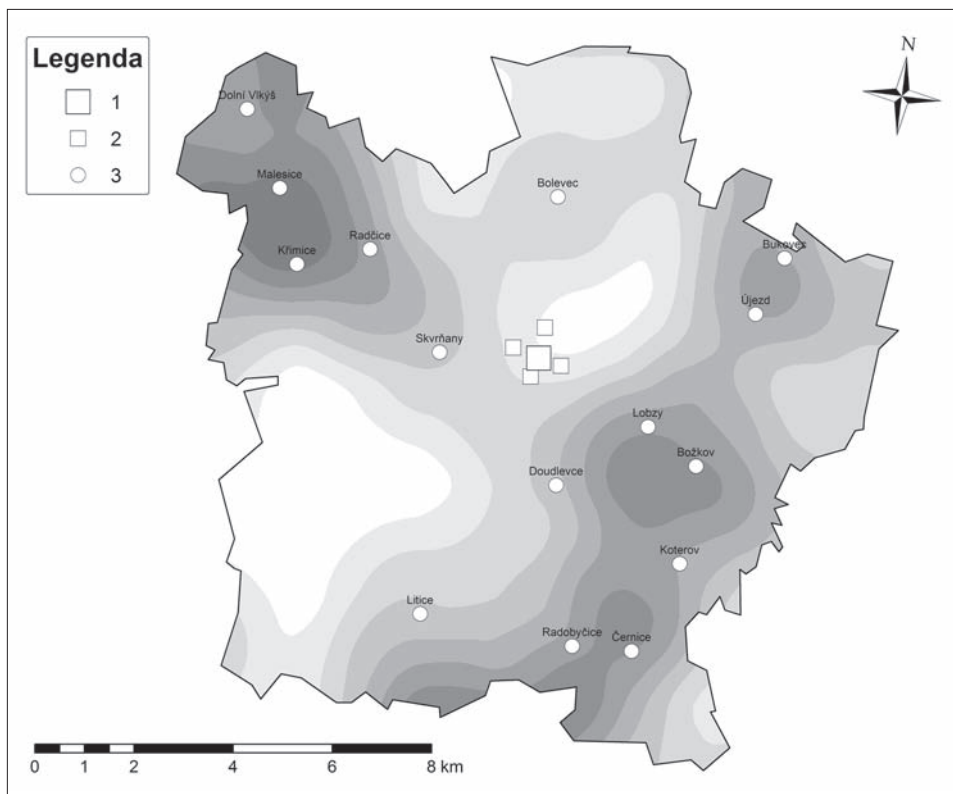
Obr. 11. Plzeň-město. Pustnutí sídel v 15. století. 1 – město; 2 – předměstí; 3 – vsi; 4 – vsi s doklady částečného zpusutnutí; 5 – zpusutlá vesnická sídla obnovená v novověku; 6 – zaniklé vsi; 7 – zaniklé tvrze; 8 – doklady vesnické architektury s pozdně gotickými články; 9 – zaniklé hrady a hrádky. Mapa L. Holata a P. Vařeka.

Abb. 11. Pilsen-Stadt. Verödung von Sätzen im 15. Jhdt. 1 – Stadt; 2 – Vorstadt; 3 – Dörfer; 4 – Dörfer mit Belegen für eine teilweise Verödung; 5 – in der Neuzeit wieder aufgebaute verödete Dorfsitze; 6 – Dorfwüstungen; 7 – wüste Befestigungsanlagen; 8 – Belege für Dorfarchitektur mit spätgotischen Elementen; 9 – Burg- und Kastellwüstungen. Karte L. Holata und P. Vařeka.

Největší hustotu sídel zjišťujeme východně a jihovýchodně od města, zčásti též severozápadně (obr. 10). Nápadně rozsáhlý prostor bez vesnických sídel mezi Radbuzou a Mží se táhne jihozápadně od města na dnešní Borská pole. Nelze vyloučit, že toto území mohlo náležet Nové Plzni od jejího založení. Plocha „prázdného“ areálu odpovídá totiž rámcově území vymezenému v lánech příslušejících městu k roku 1320 (178 lánů po 24 jitrech, což odpovídá asi 20 km²; Listář I, 8–9).

V souvislosti se založením města došlo zřejmě k zániku vsi Malice, kterou pohltilo severní předměstí a otázkou zůstává existence vsi Záhohří severně od kostela Všech Svátých. Ve 14. a na počátku 15. století se projevují úspěšné snahy města a měšťanů o získání venkovských statků v nejbližším okolí, a to jak jednotlivých poddanských dvorů, tak i celých vsí. Zájem na zemědělském hospodaření ve vlastní režii dokládá množství poplužních dvorů v držbě měšťanů, z nichž některé mohly získat rezidenční charakter. Kromě polností a luk zaznamenáváme i vinice, chmelnice, sad nebo zahradu. Tyto majetky vytvářejí prstenec kolem vlastního města o minimálním průměru 4 km a táhnou se i dále k jihu, čímž si Plzeň pevně zajistila držbu nejbližšího venkovského zázemí již v předhusitském období.

Pouze u šesti vsí můžeme na základě svědectví psaných pramenů určit jejich velikost, podle níž se čtyři vesnice řadí mezi velké (od 20 do 27 osedlých) a dvě ke středně velkým (12 a 16 osedlých). Nejmenší vsi s méně než 10 usedlostmi reprezentují zaniklé vsi Borek a „Zábělá“, jejichž půdorys byl dokumentován nedestruktivním archeologickým výzkumem.

Obr. 13. Plzeň-město. Hustota vesnických sídel po redukci sídelní sítě ve druhé polovině 15. století. 1 – město; 2 – předměstí; 3 – vsí (prostorová analýza Kernel density v SW ArcMac10). Mapa L. Holata.

Abb. 13. Pilsen-Stadt. Dichte der Dorfsitze nach Verkleinerung des Siedlungsnetzes in der zweiten Hälfte des 15. Jhd. 1 – Stadt; 2 – Vorstadt; 3 – Dörfer (Raumanalyse mit Kernel density; verwendete SW ArcMac10). Karte L. Holata.

architektury v zázemí Plzně sahající až do pozdního středověku.³⁹ Početný soubor zlomů nádobkových a ojedinělých komorových kachlů z destrukce zkoumaného domu naznačil, že v blízkém zázemí Plzně můžeme hypoteticky předpokládat prosazování světnice ve vesnickém prostředí již před polovinou 15. století. Získáváme tak významné indicie vysokých životních standardů vesnice v nejbližším zázemí nejvýznamnějšího města regionu na sklonku středověku. Zatím jen torzovitě informace poskytly záchraně výzkumy v jádrech existujících vsí, ovšem sledování stavebních aktivit v tomto prostředí může zásadním způsobem rozšířit archeologické poznání plzeňských středověkých vesnic.

Kromě početných hospodářských dvorů dokládají zmínky psaných pramenů ve vsích také sídla drobné šlechty reprezentovaná tvrzemi, a to pravděpodobně v šesti případech (Bukšice, Červený hrádek, Dubnice, Křimice, Roudná, Týnec). Šlechtické hrady a hrádky situované se ve výšinných polohách nedaleko vsí zjišťujeme v pěti případech (Komberk, Kunčín hrádek, Kyjov, Litice, Pecíhrádek). Královský hrad Radyně, kontrolující svou polohou celou plzeňskou kotlinu, se nacházel 8 km od města.

Oproti předpokladu souvislého odlesnění zázemí města (Nováček–Široký 2004, 8) naznačují zmínky v psaných pramenech, že zalesněné plochy můžeme v pozdním středověku kolem Plzně předpokládat. Svědectví psaných pramenů potvrdila i pylová analýza profilu

³⁹ Rozšíření kamenné vesnické architektury v okolí Plzně na konci středověku dokládají objekty s pozdně gotickými architektonickými články doložené ve čtyřech vsích v okolí Plzně (Foud–Karel 1998; Škabrada 1979; Škabrada–Švábek 1982).

odebraného ze sedimentů ve vodní nádrži v zaniklém Borku, která svědčí o značném podílu lesa v zázemí vesnice. Obraz zemědělské krajiny s plochami polí a luk uváděných nejčastěji v psaných zprávách doplňují zmínky o vinicích a chmelnicích.

Velkou vlnu pustnutí zjišťujeme v 15. století. U 11 vsí poskytují psané prameny doklady nebo významné indicie zpustnutí v této době a jedna ves zaniklá v tomto období byla zjištěna archeologickým průzkumem („Zábělá“). Z 27 sídel tedy 12 zaniklo, což je téměř polovina (44 %), přičemž pouze pět bylo v novověku obnoveno.⁴⁰ Poustky se koncentrují v severní, východní a méně v jižní části území (obr. 11). Nacházíme mezi nimi vsi náležející církvi (3×), drobné šlechtě (4×) i městu a měšťanům (4×). Zanikaly vsi řadící se k největším (Lhota s 24 osedlými) i nejmenším sídlům (Borek s pravděpodobně čtyřmi usedlostmi). S pustými lokalitami se setkáváme ve výše položené krajině s horšími půdami⁴¹ i v údolích s kvalitní ornou půdou, kde však byly všechny vsi v novověku obnoveny.⁴² V ojedinělých případech ilustrují psané prameny postupné zanikání sídel⁴³ a pusté grunty se nacházely také ve vsích, které přežily bouřlivě 15. století. Srovnání počtu osedlých ve třech vsích náležejících městu na počátku 15. století (berní knihy z roku 1418; Bělohávek 1965, 39) a v polovině 16. století (1544; Bělohávek 1965a, 158) ukazuje redukci velikosti těchto sídel o čtvrtinu až třetinu a svědčí tak o částečném zpustnutí existujících vesnic.⁴⁴

8. Závěr

Studium středověkého osídlení na území okresu Plzeň-město (v rozsahu do roku 2007) o rozloze 138 km² ukázalo podobu sídelní sítě v nejbližším zázemí města v předhusitském období a její redukci v 15. století. Již před založením Nové Plzně předpokládáme dotvoření a stabilizaci sídelní sítě, která se formovala od raného středověku. Starší sídla s vazbou na nejurodnější kvartérní sedimenty podél říčních toků doplnily ve 13. století vsi situované na horských půdách ve vyšších polohách a v členitější krajině protkané vodotečemi nižšího řádu. Na sledovaném území zjišťujeme před založením města trojici kostelů románského původu situovaných ve výrazných polohách, v jejichž blízkosti vznikla opevněná sídla, která mohla nahradit starší dvorce.

Přeložení města ze Starého Plzně na soutok čtyř řek na sklonku 13. století zřejmě nezpůsobilo výraznější změny sídelní struktury, s výjimkou zániku vsi Malice, respektive jejího nahrazení severním předměstím. Ve 14. a na počátku 15. století dokumentují psané a archeologické prameny ve zkoumaném nejbližším okolí Plzně celkem 27 vesnických sídel. Kromě prostoru jihozápadně od Plzně, který mohl hypoteticky náležet městu od jeho založení, zjišťujeme ve sledované oblasti značnou hustotu osídlení, a to zejména ve východní části. Změn nedoznala ani venkovská farní síť. Tři starší kostely pouze doplnila soukromá fundace nedaleko města, ovšem v Plzni samotné záhy vzniká městský farní chrám, dva kláštery a předměstský špitál. Kromě početných poplužních dvorů, z nichž některé mohly plnit též rezidenční funkci, nacházíme v okolních vsích šest tvrzí a výšinné polohy zaujalo pět šlechtických hradů a hrádků. Dominantou plzeňské kotliny se stává královský hrad Radyně situovaný za okrajem sledovaného území. V krajině s dominujícími zemědělsky obdělávanými plochami polí, doplněnými vinicemi, chmelnicemi a sady předpokládáme na základě svědectví psaných a archeobotanických pramenů také zalesněné partie, zejména ve výše položeném, členitějším terénu. V majetkové držbě zázemí Nové Plně se kromě klášterů a šlechty záhy prosazuje také město

⁴⁰ Zaniklé vsi Borek, Bor-Lašitov, Bukšice, Červený Hrádek, Doubravka, Dubnice, Hradiště, Lhota, Lochotín, Roudná, Týnec, „Zábělá“; zaniklé a znovu obnovené – Červený hrádek, Doubravka, Hradiště, Lhota, Týnec.

⁴¹ Bor-Lašitov, Borek, Bukšice, Červený hrádek, Dubnice, Roudná, „Zábělá“.

⁴² Doubravka, Hradiště, Lhota, Lochotín, Týnec.

⁴³ V Bukšicích existovala v roce 1454 tvrz, poplužní dvůr, tři poddanské dvory vedle tří pustých usedlostí (AČ XXXVII, 949–950). Ves definitivně zanikla zřejmě až ve druhé polovině 15. století (Rožmberský 1986, 13).

⁴⁴ Zjišťujeme pokles z 27 osedlých na 18 u Černic, ze 12 na 7 u Doudlevců a z 24 na 19 v případě Skvrňan. V Bukovci je roku 1550 zmiňováno osm usedlostí, z toho dvě pusté (NA DZV 50 E 25).

samotné. Na počátku 15. století již obklopuje Plzeň souvislý prstenec městských vsí nebo jejich částí doplněný měšťanskými statky.

Nové archeologické výzkumy dokumentovaly relikty dvou menších zaniklých vsí dochovaných v lesním prostředí, které v obou případech tvořila jediná řada usedlostí. Charakter reliéfních tvarů může naznačovat odlišné stavební tradice v blízkosti města (absence trojdílného domu, shlukové usedlosti pravděpodobně s dominujícími dřevěnými konstrukcemi v „Záběle“; trojdílné domy zděné z kamene, dvory s indiciemi pravidelného uspořádání na Borku). Překvapením je nález velkého souboru kachlů získaný menším odkrytem obytné části kamenného domu v zaniklém Borku, který může indikovat prosazování světnice ve vesnickém prostředí v zázemí Plzně již v první polovině 15. století.

Písemné i archeologické prameny dokládají rozsáhlé pustnutí vsí, ale také zánik opevněných sídel v průběhu 15. století. Z 27 předhusitských vsí zanikla téměř polovina (12), nejméně čtyři zpusťly částečně. S výjimkou královské Radyně nepřečkal toto bouřlivé období zřejmě žádný z hradů a hrádků a obdobně tomu bylo u tvrzí. Zaniklé vsi zjišťujeme s výjimkou severozápadní části na celém území. Zatímco vesnice situované v příhodnějších polohách a na lepších půdách byly v časném novověku obnoveny, vsi založené zřejmě až ve 13. století v méně příznivých podmínkách zůstaly pusté.

Prameny

- AC VII: Archiv český VII. Výpisy z českých původních listin c. k. veřejné knihovny Pražské (Emler, J., ed.). Praha 1887.
- AC XXVIII: Archiv český XXVIII. Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy (Teige, J., ed.). Praha 1912.
- AC XXXI: Archiv český XXXI. První kniha provolací desk dvorských z let 1380–1394 (Friedrich, G., ed.). Praha 1921.
- AC XXXVI: Archiv český XXXVI. Desky dvorské Království českého, druhá kniha provolací z let 1411–1448 (Friedrich, G., ed.). Praha 1941.
- AC XXXVII: Archiv český XXXVII/2. Čtvrtá kniha provolací desk dvorských z let 1453–1480. Částka 2 (Friedrich, G., ed.). Praha 1941.
- CDB II: Codex diplomaticus et epistolarius Regni Bohemiae II (Friedrich, G., ed.). Praegae 1912.
- CDB III: Codex diplomaticus et epistolarius Regni Bohemiae III/2 (Friedrich, G.–Kristen, Z., ed.). Praegae 1962.
- CDB V/1: Codex diplomaticus et epistolarius Regni Bohemiae V/1 (Šebánek, J.–Dušková, S.). Praegae 1974.
- DR: Decem registra census Bohemica compilata aetate bellum husiticum praecedente (Emler, J., ed.). Praegae 1881.
- EIN BERNAREGISTER: Ein Bernaregister des Pilsner Kreises vom Jahre 1379 (Emler, J., ed.). Prag 1876.
- LE II: Libri erectionum archidioecesis pragensis II (Borový, C. ed.). Praegae 1878.
- Listář I: Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad I (Strnad, J., ed.). Plzeň 1891.
- Listář II: Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad II (Strnad, J., ed.). Plzeň 1905.
- NA DZV: Národní archiv v Praze, fond Desky zemské věští.
- RBM I: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I (Erben, J. K., ed.). Praegae 1855.
- RBM II: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II (Emler, J., ed.). Praegae 1882.
- RBM III: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III (Emler, J., ed.). Praegae 1890.
- RBM IV: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV (Emler, J., ed.). Praegae 1892.
- RDP: Regista decimarum papalium čili Regista desátků papežských z diecezí pražské (Tomek, W. W., ed.). Praha 1873.
- Rejstříky I/1: Rejstříky k deskám zemským I/1 (Burdová, J., ed.). Praha 1977.
- Rejstříky I/2: Rejstříky k deskám zemským I/2 (Burdová, J., ed.). Praha 1981.
- RTT I: Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum II (Emler, J., ed.). Praha 1870.
- RTT II: Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum II (Emler, J., ed.). Praegae 1872.
- SOUDNÍ AKTA: Soudní akta konzistoře pražské IV (Tadra, F., ed.). Praha 1898.
- TEREZIÁNSKÝ KATASTR II: Tereziánský katastr český. Svazek 2. Rustikál. Kraje K–Ž (Chalupa, A. a kol., ed.). Praha 1966.
- TEREZIÁNSKÝ KATASTR III: Tereziánský katastr český III. Dominikál (Kolektiv, ed.). Praha 1970.

Literatura

- ANDERLE, J., 1992: Drobné středověké opevněné sídlo „Pecihrádek“. In: Milénium kostela svatého Jiří v Doubravce v Plzni 992–1992, 30. Plzeň.
- 2000: Pozůstatky pozdně středověké zástavby Saského předměstí v Plzni – Reste der spätmittelalterlichen Bebauung der Sächsischen Vorstadt in Plzeň (Pilsen), AH 25, 51–59.
- 2006: Románský kostel v Liticích, Plzeňský rozhled 10, 5.
- ANDERLE, J.–ROŽMBERSKÝ, P.–ŠVÁBEK, V., 1991: Hrad Komberk – Die Burg Komberk, CB 2, 115–124.
- ANONYM, 1933: O starém Týnci. Český směr z 11. 6. 1933.
- BAŠTA, J.–BAŠTOVÁ, D., 1988: K problematice počátků a vývoje slovanských hradišť v západních Čechách – Zur Problematik der Anfänge und der Entwicklung der Slawischen Burgstätten in Westböhmen, Studia Mediaevalia Pragensia 1, 9–32.
- BAŠTOVÁ, D.–METLIČKA, M., 1995: Plzeň-Doubravka, okr. Plzeň-město, Výzkumy v Čechách 1990–1992, 247–248. Praha.
- BĚLOHLÁVEK, M., 1965: Nová Plzeň od svého založení do husitství 1295–1419. In: Dějiny Plzně I. Od počátků do roku 1788, 34–58. Plzeň.
- 1965a: V plně síle měšťanské moci 1526–1618. In: Dějiny Plzně I. Od počátků do roku 1788, 131–169. Plzeň.
- 1977: Hradby, tvrze a zámky v Plzni, Kulturní přehled VII–VIII, 12.
- 1980: Zaniklé vesnice v Plzni, Kulturní přehled IX, č. 6, 26–27.
- 1987: Archiv města Plzně. Průvodce po fondech a sbírkách. Plzeň.
- 1997: Plzeňská předměstí. Plzeň.
- BĚLOHLÁVEK, M. a kol., 1985: Hradby, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě ve Slezsku IV. Praha.
- BENEŠ, A., 1977: Plzeň 4-Doubravka, okr. Plzeň-město, Výzkumy v Čechách 1974, 145. Praha.
- 1978: Plzeň 4-Doubravka, okr. Plzeň-město, Výzkumy v Čechách 1975, 63–64. Praha.
- 1979: Hradiště Bukovec. In: Naučná lesnická stezka Zábělá, 5–14. Plzeň.
- 1982: Chrást, okr. Plzeň-sever, Výzkumy v Čechách 1978–79. Praha.
- 1984: Plzeň-Bílá Hora, okr. Plzeň-město, Výzkumy v Čechách 1980–81, 91. Praha.
- 1992: Právěké a slovanské osídlení Plzně-Doubravky. In: Milénium kostela svatého Jiří v Doubravce v Plzni 992–1992, 16–27. Plzeň.
- 1993: Hradiště Bukovec, Plzeňsko XX, č. 4, 9.
- BENEŠ, A.–BŘICHÁČEK, P., 1977: Černice, okr. Plzeň-jih, Výzkumy v Čechách 1974, 27. Praha.
- BROŽ, V., 1931: Pomístní názvy na Plzeňsku. Plzeň.
- 1935: Historické a národopisné vycházky do okolí Plzně, Turistický zpravodaj západočeské župy KČST II, 41–42, 56–59, 73–75, 85–88.
- ČECHURA, J., 1991: Chotěšov v 15. století, Minulostí Západočeského kraje XXVII, 51–78.
- ČEPEK, L. a kol., 1961: Geologická mapa ČSSR. Mapa předčtvrtohorních útvarů. List M-33-XX Plzeň. Praha.
- ČIHÁK, Z., 1993: Výpis z Kroniky obce Bolevec z roku 1940, rkp. uložen v P. Rožmberského.
- ČTRNÁCT, V., 1932: Rukopisné poznámky, rkp. uložen v ZČM, oddělení prehistorie.
- 1935: Rukopisné poznámky, rkp. uložen v ZČM, oddělení prehistorie.
- ČTVERÁK, V.–LUTOVSKÝ, M.–SLABINA, M.–SMEJTEK, L., 2003: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha.
- DEMEK, J. a kol., 1987: Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny. Praha.
- DOUBOVÁ, M., 1990: Příspěvek k počátkům slovanského osídlení Plzeňska. In: Příspěvky k archeologii západních Čech, Zprávy Československé společnosti archeologické. Supplementum 11, 28–54. Praha.
- DUDKOVÁ, V., 2008: Roudná. In: Dudková, V.–Orna, J.–Vařeka, P., Hledání zmizelého. Archeologie zaniklých vesnic na Plzeňsku. Katalog výstavy, 61. Plzeň.
- DUNDER, J., 1845: Království české statisticky polohopisně popsáné I. Praha.
- DURDÍK, T., 2000: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- FOUD, K.–KAREL, T., 1998: Lidová architektura, okres Plzeň-město. Plzeň.
- FRÝDA, F., 1978: Zemnice z 13. století z Plzně-Roudné – Halbgrubenhäuser aus dem 13. Jh. Aus Plzeň-Roudná, AH 3, 63–66.
- 1992: Raně středověké nálezy u sv. Jiří v Doubravce. In: Milénium kostela sv. Jiří v Doubravce 992–1992, 28–29. Plzeň.
- FUSÁN, O.–KODYM, O.–MATĚJKA, A., 1993: Geologická mapa České republiky. Geologická mapa Slovenské republiky. Praha.
- HAJŠMAN, J., 2007: Zaniklá ves v tvrzí Týnec a Pecihrádek v Plzni. Edice Zapomenuté hrady, tvrze a místa 37. Plzeň.
- HAJŠMAN, J., 2007a: Panský dvůr a kostel sv. Jiří v Plzni-Doubravce. Edice Zapomenuté hrady, tvrze a místa 38. Plzeň.
- HRUŠKA, J., 1883: Kniha pamětní královského krajského města Plzně. Plzeň.
- KAMENICKÁ, E., 2004: Plzeň-Černice, Výzkumy v Čechách 2002, 35–36. Praha.
- KAREL, T.–KŘEMÁŘ, L., 2006: Panská sídla západních Čech – Plzeňsko. České Budějovice.
- KOČKA, V., 1932: Dějiny politického okresu Kralovického II. Kralovice.
- LÁBEK, L., 1921: Kronika památek, Plzeňsko III, č. 1, 15.
- 1926: Od „spravedlnosti“ ku kostelu sv. Jiří pod Pecihrádkem. Plzeň.

- LÍBAL, D., 1995: Podstata vývoje a proměn historické Plzně, ZPP 55, 218–225.
- LUTOVSKÝ, M., 2001: Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- MACHÁČEK, A., 1992: O využití slohových znaků k posouzení stáří „Kostelce“ sv. Jiří. In: Milénium kostela svatého Jiří v Doubravce v Plzni 992–1992, 53–93. Plzeň.
- MACHÁČEK, F., 1930: Vývoj hospodářský a sociální v okrese Plzeňském. In: Plzeň a Plzeňsko II, 29–56. Plzeň. – 1941: Plzeňský kraj. Plzeň.
- 1943: 3 doby osady doubravské, Nová doba z 29. 5. 1943.
- MENCL, V., 1958: Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách, ZPP 18, 133–146.
- MENCL, V.–BENEŠOVSKÁ, K.–SOUKUPOVÁ, H., 1978: Předrománská a románská architektura západních Čech. Plzeň.
- MERHAUTOVÁ, A., 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha.
- METLIČKA, M., 2005: Staro- až mladohradištní sídliště v Plzni – Karlovarské ulici – Alt- bis jungburgwall-zeitliche Siedlung in Pilsen-Karlovarská StraÙe. In: Archeologie doby hradištní v Čechách, 134–162. Plzeň. – 2005a: Radčice, okr. Plzeň–město, Výzkumy v Čechách 2005, 232. Praha.
- METLIČKA, M.–SVOBODOVÁ, J., 1997: Doubravka, o. Plzeň–město, Výzkumy v Čechách 1993–5, 51. Praha.
- METLIČKA, M.–UHERSKÝ, M., 2007: Zaniklá středověká vesnice v lese Zábělá, k. ú. Chrást u Plzně, SZM – Historie 18, 116–137.
- MIKYŠKA, R., 1969: Geobotanická mapa ČSSR. České země. List M-33-XX. Praha.
- MIKYŠKA, R. a kol., 1968: Geobotanická mapa ČSSR. Vegetace ČSSR A2, 1. České země. Praha.
- NEUHÄUSLOVÁ, Z. a kol., 1998: Mapa potencionální přirozené vegetace České republiky. Praha.
- NEUHÄUSLOVÁ, Z.–MORAVEC, J., 1997: Mapa potencionální přirozené vegetace České republiky. Praha.
- NOVÁČEK, K., 1996: Raně středověké osídlení v areálu Nové Plzně – Frühmittelalterliche Besiedlung im Areal Neu-Pilsen, SZM – Historie 13, 75–78.
- 2003: Plzeň, okr. Plzeň–město, Výzkumy v Čechách 2000, 161. Praha.
- 2006: Starobylá a ještě starobylejší: vytváření historického významu rotundy sv. Petra ve Starém Plzenci během 20. Století – Ancient and even more ancient: the creation of historical significance of the St. Peter's rotunda church at Starý Plzenec during the 20th century, Archaeologia Pragensia 18, 124–141.
- NOVÁČEK, K.–ŠIROKÝ, R., 2004: Prvních sto let. Počátky Nové Plzně z pohledu archeologie, Minulosti západočeského kraje 39, 7–51.
- NOVOBILSKÝ, M.–ROŽMBERSKÝ, P., 2002: Hrad Litice u Plzně. Edice Zapomenuté hrady, tvrze a místa 7. Plzeň.
- PETR, L., 2009: Zpráva o palynologickém výzkumu v zaniklé vsi Borek, okr. Plzeň–město, rkp. uloř. na Katedře archeologie FF ZČU v Plzni.
- PROFOUS, A., 1951: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. Díl 3. M–Ř. Praha.
- QUITT, E., 1971: Klimatické oblasti Československa. Studia Geographica 16. Brno.
- ROUBÍK, F., 1959: Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách. Praha.
- ROŽMBERSKÝ, P., nedat.: Kartotéka zaniklých vesnic Plzeňského kraje, rkp. uloř. u P. Rožmberského.
- 1985: Plzeň 2-Bořkov, okr. Plzeň–město, Výzkumy v Čechách 1982–1983, 129. Praha.
- 1986: Bukšice a Dubnice k. ú. Bořkov, o. Plzeň–město, Ročenka Klubu Augusta Sedláčka I, 13–20.
- 1993: Zaniklá ves Borek u Bolevce, Plzeňsko XX, č. 5–6, 14.
- 1995: Hrad Kyjov a Malesice, Hlásk, zpravodaj Klubu Augusta Sedláčka 6, příloha I, 1–5.
- 1996: Kunčín Hrádek a kostel Věch svatých v Plzni. Edice Zapomenuté hrady, tvrze a místa 9. Plzeň.
- 2010: Kunčín Hrádek a kostel Věch svatých v Plzni. Edice Zapomenuté hrady, tvrze a místa 9. Plzeň.
- ROŽMBERSKÝ, P.–NOVOBILSKÝ, M., 2007: Královský hrad Radyně. Edice Zapomenuté hrady, tvrze a místa 17. Plzeň.
- ROŽMBERSKÝ, P.–VAŘEKA, P.–VESELÁ, R., 2007: Zaniklá středověká vesnice Borek v Plzni-Bolevec – Die untergegangene mittelalterliche Dorf Borek in Plzeň-Bolevec, SZM – Historie XVIII, 175–191.
- SEDLÁČEK, A., 1905: Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 13. Praha.
- 1908: Místopisný slovník historický Království českého. Praha.
- SCHEJBALOVÁ, Z., 2011: Raně středověká radová pohřebiště v Plzeňském kraji. Raně středověká pohřebiště v západních Čechách 1 – Frühmittelalterliche Reihengräberfelder in Pilsner Region. Plzeň.
- SLÁMA, J., 2001: O údajném svatovojtěšském založení kostela sv. Jiří v Plzni-Doubravce, Minulosti západočeského kraje 36, 7–14.
- SOKOL, P., 2001: Vývoj a struktura osídlení mikroregionu Litice – Útušice (okr. Plzeň–město/Plzeň-jih) – The development and structure of settlement in the Litice – Útušice microregion (Plzeň-city and Plzeň-south districts), AR LIII, 211–235.
- STRNAD, J., 1894: O založení královského města Plzně. Plzeň.
- 1896: Zaniklé tvrze a vesnice v okolí Plzně, PA XVI, 675–680, 769–778.
- 1926: Několik vzpomínek na Augusta Sedláčka, Plzeňsko VIII, č. 2, 24–26.
- ŠIROKÝ, R., 2007: Stav a perspektivy výzkumu Staré Plzně – Conditions and perspectives of Research in Old Pilsen. In: Křišťuf, P.–Šmejda, L.–Vařeka, P., Opomíjená archeologie 2005–2006, 174–190. Plzeň.
- ŠIROKÝ, R.–KODERA, P.–NOVÁČEK, K.–ŠORMOVÁ, P., 2003: Hradiště Hůrka ve Starém Plzenci. Národní kulturní památka. Plzeň.

- ŠIROKÝ, R.–NOVÁČEK, K.–KAISER, L., 2004: Zapomenutá Plzeň. Počátky města pod přemyslovským hradem – Forgotten Pilsen. The origins of the city beneath the Přemyslid stronghold, AR LVI, 798–827.
- ŠKABRADA, J., 1979: Nejstarší objekty zjištěné stavebně historickým průzkumem Božkova a Bolevce – Die ältesten in Zuge der bauhistorischen Erkundungsforschung in Božkov und Bolevec festgestellten Objekte, AH 4, 175–191.
- 2003: Lidové stavby. Architektura českého venkova. Praha.
- ŠKABRADA, J.–ŠVÁBEK, V., 1982: Nejstarší nálezy ze stavebně historického průzkumu Koterova a Černice – Die ältesten Funde bei der baugeschichtlichen Erforschung in Koterov und Černice bei Plzeň (Pilsen), AH 7, 277–285.
- ŠNAJDR, L., 1893: K otázce o původu spečených valů, Český lid 2, 489–493.
- ŠVEJNOHA, J., 2009: Sídliště v poloze „Pod Hřebenem“ – The settlement „Pod Hřebenem“. In: Středověká krajina na střední Úslavě I (Vařeka, P.–Rožmberský, P., edd.), 71–80. Plzeň.
- TOMÁŠEK, M., 1995 : Atlas půd České republiky. Praha.
- 2000 : Půdy České republiky. Praha.
- TUREK, J., 1993: Otázka prvního břevnovského konventu – Problem der ersten Siedlung des Břevnov Konvents. In: Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách. Otázka prvního sídla břevnovského konventu (Hlaváček, I.–Bláhová, M., edd.), 9–12. Praha.
- VAREKA, P., 2009: Zaniklá ves Chýlava – Deserted village Chýlava. In: Středověká krajina na střední Úslavě I (Vařeka, P.–Rožmberský, P., edd.), 99–110. Plzeň.
- VAREKA, P.–HOLATA, L.–ROŽMBERSKÝ, P.–SCHEJBALOVÁ, Z., 2011: Středověké osídlení Rokycanska a problematika zaniklých vsí – Die Besiedelung der Region Rokycany im Mittelalter und die Problematik von Dorfwüstungen, AH 36, 319–342.
- VENCL, S., 1967: Křimice, o. Plzeň-sever. In: Bulletin záchranného oddělení 5, 20–21. Praha.
- VILÍMKOVÁ, M.–PREISS, P., 1989: Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově. Praha.
- VLADAŘ, J., 2009: Černice, okr. Plzeň-město, Výzkumy v Čechách 2006, 27. Praha.
- VOJTÍŠEK, V., 1953: Z nejstarších právních dějin města Plzně. Výbor rozprav a studií. Praha.
- ZELENKA, A., 2006 : Křimice, okr. Plzeň-město, Výzkumy v Čechách 2006, 80. Praha.
- ZEMAN, A., 1955: Hospodářská a sociální skladba Plzně na počátku XVIII. století. Plzeň.

Zusammenfassung

Das dörfliche Hinterland des mittelalterlichen Neu Pilsen

Pilsen zählt zu den größten böhmischen Königsstädten des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit, und seine Bedeutung wird durch seine Lage am bedeutendsten Fernhandelsweg unterstrichen. Pilsen wurde zugleich eines der ersten Industriezentren in den böhmischen Ländern, und der schnelle industrielle Aufschwung und der Bergbau begannen bald den ursprünglich ländlichen Charakter des Umlandes der Stadt zu verändern.

Im Zusammenhang mit der vom Lehrstuhl der Westböhmisches Universität durchgeführten Erforschung der mittelalterlichen und neuzeitlichen Besiedelung konzentrieren wir uns im Rahmen des Seminars für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit seit 2007 auch auf das Umland der westböhmisches Metropole. In der ersten Etappe wurde dem Gebiet des Bezirks Pilsen-Stadt Beachtung geschenkt (in seiner Größe bis zum Jahr 2007, danach wurde der Bezirk vergrößert), der das nächste Hinterland der mittelalterlichen Stadt bildete (bis zu einer Entfernung von 5–6 km). Die Ergebnisse dieser Untersuchung werden in dem vorliegenden Beitrag präsentiert. Die Untersuchung konzentriert sich auf die Topographie der Besiedelung im Hinterland der Stadt, auf eine Analyse der Besitztümer und Siedlungsstrukturen sowie auf ihren Bezug zur spätmittelalterlichen Stadt. Selbständig behandelt wird der Prozess der Wüstung von Dorfsiedlungen im 15. Jahrhundert. Im Rahmen der Untersuchung überprüfen wir die Annahme, dass das Hinterland der Stadt infolge der in den schriftlichen Quellen erfassten Hussitenkriege und durch die Podiebrader Kriege stark in Mitleidenschaft gezogen wurde. Wir sind ferner bestrebt, noch weitere Ursachen für den Rückgang des Siedlungsnetzes in diesem Zeitraum auszumachen. Gleichzeitig dient das Umland der großen Königsstadt für das Studium der mittelalterlichen Besiedelung in weiteren Teilen Westböhmens als Vergleichsgebiet, die eine zentrale Fundstelle von überregionaler Bedeutung entbehren.

Die bisherigen Erkenntnisse der archäologischen Forschung, die historischen Quellen und einige Umweltparameter wurden mittels einer Verhältnisdatenbank und der in den Geographischen Informationssystemen dargestellten Raumdaten ausgewertet. Als Vorlage hierzu dienten digitalisierte Karten im Maßstab 1 : 10000. In der GIS-Umgebung rekonstruieren wir das Siedlungsnetz im betreffenden Zeitraum, untersuchen die räumlichen Beziehungen der jeweiligen Fundstellen und beobachten Veränderungen der Siedlungsstruktur, besonders das Verschwinden von Sitten. Die Geländegrabung konzentrierte sich auf die Dorfwüstung Borek am nördlichen Rand des Bezirks, wo neben einer zerstörungsfreien Grabung auch eine Teilfreilegung durchgeführt wurde, die darauf ausgerichtet war, Erkenntnisse über die Form eines dörflichen Anwesens im Hinterland der Stadt zu gewinnen.

Das beobachtete Gebiet des Bezirks Pilsen-Stadt umfasst insgesamt 23 Katastergebiete auf einer Fläche von 138 km². Die Höhe über dem Meeresspiegel bewegt sich zwischen 290 m und 447,5 m. Im Pilsener Becken befindet sich der Zusammenfluss der vier bedeutenden westböhmisches Flüsse Uslawa, Angel, Radbusa und Mies, die anschließend die bei Prag in die Moldau fließende Beraun bilden.

Die frühmittelalterliche Besiedelung nahm das Gebiet entlang der Flüsse bis zu einer Höhe von in der Regel 330 m über dem Meeresspiegel ein, das über die fruchtbarsten Böden verfügte. In dominanten Lagen mit weiter Aussicht oder auf Terrassen bzw. Anhöhen oberhalb der Flussläufe lagen flache Skelettgräberfelder. In zwei Fällen wurden Bergsporne von einem Burgwall eingenommen, deren Zustand freilich keine genauere Bestimmung ihrer Funktion und Aufgabe in der Siedlungsstruktur der Mittelburgwallzeit ermöglichte. Im 10. Jahrhundert entstand in einer Entfernung von 9 km vom heutigen Stadtkern Pilsens ein Burgwall in Alt Pilsen, der eine zentrale Funktion hatte und an eine Fernstraße von europäischer Bedeutung angeschlossen war, die sich freilich außerhalb des betreffenden Gebietes befand.

Wir vermuten, dass das bereits im Frühmittelalter gebildete Siedlungsnetz im Laufe des 13. Jahrhunderts stabilisiert wurde. Die Besiedelung drang in jener Zeit in landwirtschaftlich weniger günstigere Lagen oberhalb von 340–350 m über dem Meeresspiegel vor, wo von der Archäologie die älteste Phase der späteren Dorfwüstungen dokumentiert wird. An einer Fundstelle wurde die Besiedelung wahrscheinlich von einer älteren Siedlung oberhalb der Beraun in eine höhere Lage in das Quellgebiet des Flusslaufs verlagert („Zábělá“). In drei Fällen wurden im beobachteten Gebiet Siedlungsareale mit alter Tradition festgestellt, die neben einer dörflichen Besiedelung durch einen Sakralbau romanischen Ursprungs und durch einen in der Nähe liegenden befestigten Sitz in markanter Lage (Kostelec, Litice, Malice-Záhoří) gebildet werden. Während die Besiedelung des Pilsener Beckens im 13. Jahrhundert ihren landwirtschaftlichen, ländlichen Charakter beibehalten hatte, formte sich im am linken Flussufer liegenden Teil der Alt Pilsener Siedlungsagglomeration vor 1266 eine hochmittelalterliche Stadt, deren Lokation mit Ottokar Přemysl II. in Verbindung gebracht wird. Allerdings war ihre Existenz noch vor Ende des 13. Jahrhunderts abgeschlossen.

Die erfolglos gegründete Stadt wurde an einen geeigneteren Ort am Zusammenfluss der vier Flüsse verlegt, wo gegen Ende des 13. Jahrhunderts Neu Pilsen gegründet wurde (wahrscheinlich in den Jahren 1291–1295). Es ist sehr wahrscheinlich, dass die Siedlungsstruktur im Pilsener Becken in jener Zeit bereits ihre endgültige Form besaß. In vorhussitischer Zeit sind im beobachteten Gebiet 27 Dorfsiedlungen belegt, von denen die meisten einen engen Bezug zu den Flussläufen aufweisen. Sie liegen in der Regel oberhalb der Flusssauen auf Terrassen, ggf. an deren aus Bächen bestehenden Zuläufen (13×). Die Lage einer weiteren Gruppe Siedlungen hängt mit Flußtälern oder den Tälern ihrer Zuflüsse niederer Ordnung zusammen (6×). Die letzte Gruppe Dörfer charakterisieren höhere Lagen und der Bezug zu seichten Bachtälern an den Oberläufen von Bächen oder deren Quellbecken (8×). In dem aus flachen Kämmen und Terrassen zwischen den Flussältern (besonders zwischen der Radbusa und der Mies) bestehenden, relativ großen Gebiet vermissen wir allerdings Dorfsitze. Dieses ausgedehnte Gebiet wurde wahrscheinlich von den landwirtschaftlich bewirtschafteten Flächen der Dörfer in den Tälern eingenommen, so wie es in jüngerer Zeit der Fall gewesen war, und seine natürlichen Bedingungen haben eine Verdichtung des Siedlungsnetzes offenbar ausgeschlossen.

Im Zusammenhang mit der Stadtgründung kam es zum Untergang des Dorfes Malice, das von der nördlichen Vorstadt geschluckt wurde. Im 14. und zu Beginn des 15. Jahrhunderts machten sich die erfolgreichen Bemühungen der Stadt und ihrer Bürger bemerkbar, im nächsten Umland Landgüter zu erwerben, und zwar sowohl einzelne Untertanenhöfe, als auch ganze Dörfer. Das Interesse an Landwirtschaft in eigener Regie wird durch die Fülle von Vorwerken belegt, die sich im Besitz von Bürgern befanden und von denen einige Residenzcharakter erlangt haben dürften. Neben Ländereien und Auwiesen verzeichnen wir auch Weinberge, Hopfenfelder, Obstgärten oder Gärten. Diese Besitztümer bilden im Umkreis von mindestens 4 km um die eigentliche Stadt einen Ring und strecken sich noch weiter nach Süden aus, wodurch sich Pilsen schon in vorhussitischer Zeit den Besitz des nächsten ländlichen Hinterlandes sicherte.

Lediglich bei sechs Dörfern können wir anhand von schriftlichen Quellen ihre Größe bestimmen, wonach vier Dörfer zu den großen (zwischen 20 und 27 Ansässige) und zwei zu den mittelgroßen (12 und 16 Ansässige) gehören. Die kleinsten Dörfer mit weniger als 10 Anwesen repräsentieren die Dorfwüstungen Borek und „Zábělá“, deren Grundriss archäologisch dokumentiert wurde. Im Unterschied zur untersuchten Nachbarregion Rokycany vermissen wir in der Umgebung von Pilsen Belege für außerordentlich große Dörfer mit 30 und mehr Untertanenhöfen. Lediglich in fünf Fällen begegnen wir Erwähnungen von Dorfmühlen, von denen es vermutlich viel mehr gegeben hatte.

Über die Dorfform geben bislang lediglich die zerstörungsfreien Grabungen in zwei Dorfwüstungen am nördlichen und nordöstlichen Rand des beobachteten Gebietes Auskunft, die im Falle von „Zábělá“ um die Freilegung eines Objektes ergänzt wurden, ferner wurde in Borek der Teil eines Anwesens Gegenstand einer Probenentnahme. Beide Fundstellen stellen kleine Dörfer mit einer Reihe von Anwesen dar, die in der Nähe des Quellgebietes eines Wasserlaufs der niedrigsten Ordnung lagen. Borek bestand offenbar aus vier Höfen. „Zábělá“ kann eine vergleichbare Größe erreicht haben (5 Anwesen?). Durch den Charakter der Geländereликte unterscheiden sich beide Dörfer jedoch in vielerlei Hinsicht. Es scheint, dass „Zábělá“ am nordöstlichen Rand des beobachteten Gebietes zu der in dem Teil der Region Rokycany verzeichneten Bautradition gezählt werden kann, die durch Anwesen charakterisiert wird, die über eine unregelmäßige, haufenförmige Anlage verfügen und bei denen Belege für ein hochentwickeltes dreiteiliges Haus fehlen.

Den Grabungsergebnissen in der Region Rokycany entspricht auch völlig die in „Zábělá“ freigelegte pyrotechnologische Anlage mit Steinmantel, die gut mit den offenbar zum Rösten von Eisenerzen dienenden Essen in der Region Sloup verglichen werden kann (solche Objekte wurden an weiteren Fundstellen durch zerstörungsfreie Grabungen nachgewiesen). Die zerstörungsfreie Grabung im Dorf Borek hat demgegenüber gezeigt, dass der Kern des Anwesens wahrscheinlich aus dreiteiligen Häusern bestand, was durch eine kleinere Freilegung bestätigt wurde. Die Sonde belegte in Pilsens Hinterland die Tradition einer Dorfarchitektur aus Stein, die bis ins späte Mittelalter hineinreichte. Die zahlreichen Fragmente von Gefäßkacheln und vereinzelt Blattkacheln aus der Zerstörungsschicht eines untersuchten Hauses deuten darauf hin, dass wir für das nahe Hinterland Pilsens hypothetisch annehmen können, dass sich noch vor Mitte des 15. Jahrhunderts die Stube in dörflicher Umgebung durchgesetzt hat. Wir erhalten so bedeutende Indizien für den hohen Lebensstandard der Dörfer im nächsten Hinterland der wichtigsten Stadt der Region gegen Ende des Mittelalters. Während die Rettungsgrabungen im Kern bestehender Dörfer lediglich torsierte Informationen lieferten, kann eine Erfassung der Bauaktivitäten in dieser Umgebung die archäologischen Kenntnisse über die mittelalterlichen Dörfer Pilsens allerdings grundlegend erweitern.

Neben zahlreichen Wirtschaftshöfen belegen die Erwähnungen in den schriftlichen Quellen in den Dörfern auch durch Befestigungsanlagen repräsentierte Sitze des Kleinadels, und zwar wahrscheinlich in sechs Fällen (Bukšice, Červený Hrádek, Dubnice, Křimice, Roudná, Týnec). In höheren Lagen in Dorfnähe gelegene Adelsburgen und Adelskastele stellen wir in fünf Fällen fest (Komberk, Kunčín Hrádek, Kyjov, Litice, Pecihrádek). Die mit ihrer Lage das ganze Pilsener Becken kontrollierende Königsburg Radyně befand sich 8 km von der Stadt entfernt.

Gegenüber der älteren Vermutung einer zusammenhängenden entwaldeten Landschaft im Pilsener Becken deuten die Erwähnungen in den schriftlichen Quellen darauf hin, dass man im späten Mittelalter um Pilsen herum Waldflächen voraussetzen kann. Die schriftlichen Quellen wurden auch durch die Pollenanalyse des aus den Sedimenten im Wasserreservoir in der Dorfwüstung Borek entnommenen Profils bestätigt, das auf einen beträchtlichen Waldanteil im Hinterland des Dorfes hindeutet. Das Bild einer Agrarlandschaft mit am häufigsten in schriftlichen Nachrichten aufgeführten Wald- und Wiesenflächen wird um Erwähnungen von Wein- und Hopfengärten ergänzt.

Im 15. Jahrhundert stellen wir eine große Verödungswelle fest. Bei 11 Dörfern liefern die schriftlichen Quellen Belege oder gewichtige Indizien für eine Verödung in jener Zeit, und wie die Feststellungen der archäologischen Untersuchung ergaben, wurde ein Dorf wüst. Von 27 Sitzen sind demnach 12 verschwunden, was fast die Hälfte ausmacht (44 %), wobei lediglich 5 in der Neuzeit wieder aufgebaut wurden. Die Wüstungen konzentrieren sich im nördlichen, östlichen und weniger im südlichen Teil des Gebietes. Unter ihnen befinden sich Dörfer, die zur Kirche (3×), dem Kleinadel (4×) sowie der Stadt und Bürgern (4×) gehören. Es verschwanden Dörfer, die zu den größten (Lhota mit 24 Ansässigen) und zu den kleinsten Sitzen (Borek mit wahrscheinlich 4 Anwesen, „Zábělá“ mit vergleichbarer Größe) zählten. Wüsten Fundstellen begegnen wir in der höher gelegenen Landschaft mit schlechteren Böden, als auch in den Tälern mit fruchtbarem Ackerland, wo jedoch alle Dörfer in der Neuzeit wieder aufgebaut wurden. In Einzelfällen illustrieren die schriftlichen Quellen den allmählichen Niedergang von Sitzen, und wüste Höfe befanden sich auch in solchen Dörfern, die das stürmische 15. Jahrhundert überdauert hatten. Ein Vergleich der Anzahl der Ansässigen in drei zu Beginn des 15. und Mitte des 16. Jahrhunderts zur Stadt zählenden Dörfern zeigt, dass die Größe dieser Sitze zwischen einem Viertel und einem Drittel abnahm, was somit darauf hindeutet, dass bestehende Dörfer teilweise wüst wurden.

doc. PhDr. Pavel **Vařeka**, Ph.D., Katedra archeologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň, vareka@kar.zcu.cz

Petr **Rožmberský**, Katedra archeologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň, rozember@kar.zcu.cz

Mgr. Lukáš **Holata**, Katedra archeologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň, sakulataloh@centrum.cz

Mgr. Zdenka **Schejbalová**, Katedra archeologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň, zschejbalova@seznam.cz